

Жените претпремачи во дигиталниот свет: како да се премости родовиот јаз

Проф. Д-р Ристе Темјановски

ЖЕНИТЕ ПРЕТПРИЕМАЧИ ВО ДИГИТАЛНИОТ СВЕТ:
КАКО ДА СЕ ПРЕМОСТИ РОДОВИОТ ЈАЗ

Документ за јавни политики

Издавач: Националната платформа за женско претприемништво

Автор: Документот го изготви Проф. Д-р Ристе Темјановски, врз основа на инпут од секторската група: „Дигитализација-перспектива за женското претприемништво“ во рамки на проектот Национална платформа за женско претприемништво (НПЖП)

Координатор: Елена Блажевска

Организациски одбор: Валентина Дисоска, Емилија Андонова, Мими Шушлеска

Лектура: Снежана Штрковска

Скопје, септември 2022 година

Документот е изработен со поддршка на Европската Унија. За содржината одговара авторот, Здружението на бизнис жени во соработка со Фондација за менаџменти индустриско истражување и Сојуз на Стопански комори и истиот не ги изразува гледиштата на ЕУ.

ИЗВРШНО РЕЗИМЕ

Потребата за промовирање и зајакнување на дигиталните капацитети кај жените претприемачи природно резултира од актуелноста на прашањето за родова (не) еднаквост и сеприсутноста на овој феномен во сите сфери на општественото делување на национално, регионално и глобално ниво. Затоа согледувајќи дека жените претприемачи имаат насушна потреба од примена на посостигнати алатки во работата и дигитализација на бизнис процесите треба целосно да се зајакне местото на жената во современиот свет на дигитализацијата.

Дигитализацијата е еден од трите фундаментални процеси кои поттикнуваат промени во економската, социо-политичката и културната сфера. Заедно со глобализацијата и демографските промени, дигитализацијата се смета за клучен ресурс и поттикнувач во сите прогресивни текови на цивилизациската трансформација.¹ Светот станува сè повеќе поврзан и не можеме да си дозволиме да оставиме никого зад нас, да не е во чекор со сите дигитални промени и потреби. За жал, една голема категоријана активни чинители во општествената заедница сè уште ги пропушта придобивките од поврзувањето: тоа се жените. Разрешавањето на дигиталната родова поделба е од клучно значење за реализација на значајните потенцијални придобивки што може да ги генерира дигиталната писменост кај женската популација и нивната инклузивност во современите економски текови.

Декларациите за родовата еднаквост донесени на бројните меѓународни конвенции, не смеат да претставуваат само далечни цели што само се одлагаат и не можат да се реализираат во реалниот живот. Дури и најразвиените земји во Европа, вклучително и најдемократските земји во Скандинавија, не ги исполнија целосно целите поставени со европските документи за еднаквост на жените.² Оваа оценка ја потврдуваат и бројни истражувања во светот, но и во нашата земја. Ако дигитализацијата ги обединува луѓето на глобално ниво, неопходни се одредени мерки и активности во таа рамноправност да бидат вклучени и жените. Со отсуство на соодветни информатички знаења кај женското население, се зголемува родовиот јаз кој создава соодветни реперкусии во сите општествени сфери. Од една страна тоа резултира со намалени можности за вистинско вклучување на жените во општествените текови, а од друга, предизвикува нивен личен сомнеж во големината на сопствените вредности. Прифаќањето на таквата неповолна состојба, го ослабнува општествениот потенцијал, вредносните и креативните сили на повеќе од половина свои членови кои би можеле да придонесат за посветла иднина и похуман глобален напредок.

Примената на дигиталниот технолошки развој кај женското претприемништво влијае врз менување на начинот и брзината во учењето, работата, комуникациите и полесно правење бизнис. Долгиот досег на дигитализацијата овозможува олеснување на учеството на жените во обликувањето на правните и регулаторни реформи, пристап до финансии и кредити алатки и искористување на можностите за влез на нови пазари и зголемување на вештините за различни дигитални бизниси. Во реалноста, огромното мнозинство жени претприемачи не се наоѓаат во формални бизниси, туку во неформални, ориентирани кон активности за создавање на елементарни приходи за опстанок. Тие имаат ограничени можности за зголемување на профитабилноста и ограничен избор во активностите што ги извршуваат.³

Актуелноста на проблематиката и јасно дефинираните прашања кои беа посочени како проектни активности подразбираа и формирање секторска група „Жени и дигитализацијата и претприемништво“ во рамките на проектот Национална платформа за женско претприемништво (НПЖП). Дигиталните вештини на жените претприемачи се непосредно поврзани со иновациите и со напредната технологија, кои наметнуваат унифицирани стандарди и добри деловни практики во работењето. Дигитализацијата е една од клучните алатки за развојот и промоција

на женскиот претприемнички дух, таа е и двигател на нови трендови на менаџирање и на дејствување, но и создава длабоки поделби, непремостливи јазови чии последици се чувствуваат со децении.

Информациите на секторската група се очекува да бидат корисни инструменти во однос на дефинирање и давање совети за креирање на поширок контекст на политики и програми за дигитална едукација на жените претприемачи, со кои ќе се придонесе кон развојот на женското претприемништво.

Како резултат од активностите и работата на оваа секторска група и сознанијата од средбата е произлезен овој документ за јавни политики.

Жените го сочинуваат мнозинството од населението во Северна Македонија (50.4 % се жени, а 49.6 % се мажи)⁴, но според статистичките податоци, тие заработуваат помалку, поседуваат помалку добра, додека временски работат повеќе во текот на денот и значително повеќе се грижат за останатите членови во семејството. Според официјалните податоци добиени од Централниот регистар на Република Северна Македонија, се забележуваат две контрадикторности. Од една страна се зголемува бројот на новоосновани правни субјекти во кои како сопственици се јавуваат жени, но уште поголем е и бројот на правни субјекти од трговскиот регистар, а во кои во моментот на бришење како основачи/сопственици се јавуваат жени. Прикажано со статистички податоци, во 2019 година бројот на новоосновани правни субјекти⁵ изнесувал 1232, во 2020 се зголемил на 1488, во 2021 година достигнал 1992 правни субјекти. Но за истиот анализиран период, во 2019 година се избришани⁶ 2122 правни субјекти во кои како основачи/сопственици се јавуваат жени, во 2020 година бројот е 1908, а во 2021 година се достигнати 2321 правен субјект кој престанал со работа, а бил основан или воден од жени.

За да се сопре ваквиот неповолен тренд на згаснување на правните субјекти кои се основани или водени од жените, преку овој документ ќе се обидеме да ја поттикнеме активноста во дигиталниот сектор, како еден пропулзивен и динамичен фактор, во кој жените ќе можат да ги презентираат своите, но и нови знаења и вештини, ќе отпочнат нови бизниси, а ќе ги зајакнат и развијат постојните бизниси со нови знаења и инструменти. На тој начин ќе бидат поприсутни на пазарот на труд, а преку соодвени програми ќе можат да бидат вмрежени на повисоко регионално и прекугранично ниво.

Преку овој документ имаме за цел да отвориме еден транспарентен и постојан дијалог и да укажеме на можностите и потребите од дигитализацијата, особено кај женското претприемништво. Ќе се залагаме за постојан развоен пристап за подобрување на економско-социјалната состојба на жените преку моделот на дигитализацијата во претприемништвото. Недостигот на информатичкото знаење е пречка за развој на секое општество. Ова е моментот кога сакаме да понудиме решенија, а со нашето знаење, вештини и мудрост, да придонесеме за дефинирање оптимален развоен модел кој реално ќе одговори на потребите на поголема застапеност на жените во дигиталниот свет. Клучните препораки од овој документ за јавни политики се однесуваат со иста важност за сите засегнати страни, за да се обезбеди пристап и подобрување на бизнисите и искористување на бизнис можностите преку дигитализацијата и искористување на новите дигитални можности. Имено, тие се исклучително важни за оние што ги донесуваат законите за поддршка на бизнисот и претприемништвото, но и за оние што ги спроведуваат тие закони. Затоа со активното вклучување во актуелните процеси на јасно дефинирање и спроведување на развојните политики, ќе придонесеме за јакнење на свеста и потребата од дигитализацијата на жените во општеството, а со тоа и кон намалување на родовата нееднаквост, каде најголем губитник не е само женската популација, туку целокупната општествена заедница.

ВОВЕД

Родовата еднаквост не е само основно човеково право. Таа е, исто така, темел на просперитетна, модерна економија на национално, регионално и глобално ниво, што обезбедува одржлив инклузивен раст. Признавањето дека родовата еднаквост е од суштинско значење за глобалниот развој беше предмет на расправа на лидерите на Г20 под наслов: „Целосно економско и социјално учество на жените“ во Лос Кабос во 2012 година. Беше нагласена констатацијата дека мажите и жените можат целосно да придонесат за подобрување на општествата и економиите во целина. На самитот во Бризбејн во 2014 година присутните делегати поставија амбициозна цел како да се намали родовиот јаз во учеството на пазарот на труд за 25% до 2025 година (цел наречена 25x25) обврзувајќи се притоа да спроведат сет на политики за подобрување на квалитетот на вработување на жени и обезбедување услуги за поддршка. Оттогаш, како што е документирано од страна на ОЕЦД, повеќето земји од Г20 постигнаа значаен напредок, но сè уште останаа уште многу задачи да се исполнат.⁷

Светскиот економски форум проценува дека со сегашната стапка на напредок ќе бидат потребни 217 години за да се затвори севкупниот глобален родов јаз во учеството на женската работна сила и еднаквите можности.

Економскиот и социјалниот императив за осамостојување и интегрирање на жените во современиот бизнис свет е сосема јасен. Поголемата родова еднаквост несомнено поттикнува поголем економскиот раст и води до подобри развојни резултати. Тоа придонесува за намалување на нееднаквоста во приходите и за зајакнување на економската диверзификација, а за возврат, ја поддржува економската отпорност за разни „деривати“ на кризи кои се јавуваат ширум светот. Родовата еднаквост е една од 17-те глобални цели за одржлив развој на ОН, одобрени од 193 земји во 2015 година, кои обезбедуваат патоказ за ставање крај на сиромаштијата, заштитата на планетата Земја и рамноправни услови, луѓето да уживаат во мир и просперитет.

Родовата нееднаквост има различни форми. Според извештате на Меѓународниот монетарен фонд⁸, глобалната просечна стапка на учество на женската работна сила се движи околу 50 отсто, а просечната стапка прикрива значајни меѓурегионални разлики на различни нивоа, од кои само две петтини од жените учествуваат на пазарот на труд на Блискиот Исток, Северна Африка и Централна Азија, па сè до речиси две третини во Субсахарска Африка.

Родовиот јаз и во поглед на примањата и понатаму е глобален проблем. Иако некои земји постигнаа важен напредок во затворањето на јазот во заработката, во просек, заработувачката на жените е околу половина од примањата на мажите. Ниската вклученост на жените на пазарот на труд и политичките позиции, исто така, ги одразува нееднаквите можности во пристапот до образование и здравствени услуги од најрана возраст, сè до користење на финансиските услуги. Институционалната попреченост е поттикнува и од одредени законски пропусти и ограничувања, засновани на половата нерамноправност во многу земји.

Денес никој не може да го оспори или пренебрегне значењето на жените во претприемништвото, во индустриската, а со тоа и економска трансформација на глобалниот поредок. Жените претприемачи се вистински промотори на нова технологија, вистински камен темелник на стабилни економски трансформации, а силен противник против грубите нарушувања и поделеноста во раководните позиции во бизнисот и политиката.

Покрај тоа што е глобална цел, родовата еднаквост го поттикнува растот и ја промовира економската стабилност, во голема мера придонесува за социјална хармонизација, професионална исполнетост и среќни семејства.

Резултатите во овој документ за дигитализацијата и женското претприемништво се конзистентни со показателите од бројни истражувања и политики на Светска банка за одредени региони во светот, за состојбите во земјите од ЕУ, развиениот и неразвиениот свет. Методолошкиот пристап на оваа студија е насочен кон актуелните и идни трендови и предизвици во професионалната ориентација на жените во дигиталната ера.

Главните истражувачки прашања кои беа појдовна основа на оваа студија беа:

1. **Кои се тековните трендови** на професионалниот профил на жените во развиените општества и какви се состојбите со ваквите профили во Северна Македонија;
2. **Кои информатички вештини** ќе бидат неопходни за жените претприемачи и подобрување на женското претприемништво;
3. **Кои се бариерите** во остварувањето на овие вештини? Кои се недостатоците и празнините во вештините, и како овие празнини може да се премостат преку соодветни обуки, образовни активности за жените во нашата земја да бидат во чекор со развиениот свет?
4. **Кои вештини** кај жените претприемнички се потребни за побрза дигиталната трансформација, и дали овие специфики на вештините се разликуваат меѓу индустриите кои се дигитално интензивни, во споредба со оние кои претрпеле дигитална трансформација во помала мера?

За да се одговорат овие и други прашања кои во текот на истражувањето се наметнаа и се опфатени во ова студија, беше консултирана многубројна литература, од повеќе извори на квалитативна и квантитативна референтна библиографска граѓа (аналитички статии во списанија, статистички податоци, извештаи од меѓународни настани, блогови, форуми, итн.) за да се обезбеди критички став за актуелните трендови и вработеноста во дигиталниот сектор, а со тоа и во побарувачката за нови информатички вештини. За преглед на литературата, користени се интернет пребарувачи и електронски бази на податоци (Google Scholar, Science Direct, Ebsco, Elsevier Scopusи други) со цел да се соберат податоци каде прашањето за дигиталниот родов јаз е навистина актуелно.

Истражувањето опфатено во оваа студијата беше спроведено во неколку фази. Првата фаза беше организација на состанок на секторската група „Дигитализација - перспектива за женското претприемништво“ на кој се дискутираше за поттикнување на на техничко-технолошкиот развој и унапредување на дигиталните вештини на жените претприемачи. Од овој состанок произлегоа заклучоци и нацрт-препораки за мерки и политики кои треба да бидат содржани во овој документ.

Втората фаза, или т.н. деск-истражување, опфати широк простор на проучување на меѓународни и домашни студии, научни трудови, меѓународни истражувачки проекти и документи со фокус на состојбите, статистичките показатели, анализи и постојните политики за оваа проблематика. Беа темелно согледани состојбите за степенот на дигитализација и родовиот дигитален јаз кај жените претприемачи, како и степенот на дигитализацијата во професионалната сфера кај жените претприемачи во Република Северна Македонија. Во оваа фаза, направената анализа ги мапира и структурира постојните празнини во сферата на дигитализацијата кај женската популација.

Како резултат на широкиот аналитички пристап во истражувањата на големиот број на меѓународни документи и библиографски референци, како и врз основа на дискусиите и дадените препораки од страна на учесниците на секторската група, произлезе овој документ на јавни политики. Во него се нагласува потребата за поттикнување на нови знаења и дигитални вештини кај жените претприемнички кои значително ќе помогнат во затворањето на родовиот дигитален јаз во знаење, менаџирање, големината на бизнисите, зголемувањето на опсегот на работа на локално, регионално и глобално ниво.

ОПИС НА СИТУАЦИЈАТА

Денес, улогата на жените во разни сектори е значително зголемена и таа успешно се справува со секакви задачи и предизвици во професионалниот живот. Влијанието на жените во сите сфери на општествената заедница е континуирано во подем. Жените со својата стручност и компетентност сè повеќе навлегуваат во разни области и полиња како на пример: науката, спортот, политиката, бизнисот и сл., кои порано се сметаа за „машки“. Постои мислење дека жените се повнимателни од мажите кога е во прашање започнувањето на нов бизнис, иако мотивацијата и причините за нови бизнис решенија кај мажите и жените претприемачи се претежно исти. Мотивите можат да бидат повисок степен на независност, автономија, престиж, повисок профит, признание. Обично се смета дека мажите првенствено го започнуваат бизнисот поради економски причини, а додека жените поради семејни потреби. Додека мажите гледаат на претприемништвото како едноставна бизнис одлука, жените гледаат на него како освојување на нова димензија во животот – начин на поврзување на семејните и кариерните потреби.

Европската комисија уште во 2008 година објавила студија во која се укажало на некои видови на препреки поврзани со женското претприемништво: [Ferk, 2013]⁹

- **Структурни препреки:** избор на образованието, традиционални погледи и стереотипи кај жените, во науката и иновациите;
- **Стопански препреки:** иновации во одредени сектори побаруваат значајно вложување и овде жените се гледаат помалку финансиски веродостојни од мажите;
- **„Меки“ препреки:** недостаток на пристапот од технички, научни и општи деловни мрежи, недостаток на тренинзи и претприемнички вештини.

Структурните препреки се најкарактеристични бидејќи се јавуваат како последица на „културолошкото наследство“, недостаток на политичка волја за доследна примена на политичко регулаторна рамка и одреден инфраструктурен недостаток за поддршка на семејниот живот.

Жените учествуваат со 52% во вкупното европско население. Во 2015 година, бројот на женското население го надмина бројот на мажите во Европската унија за приближно 12 милиони луѓе (260,2 милиони жени наспроти 248,2 милиони мажи) (Евростат, 2016 година). Овој родов јаз на населението е забележан во сите земји-членки на ЕУ, освен во Малта и Луксембург, каде што бројот на мажи и жени е приближно еднаков. Иако има нагло зголемување на учеството на пазарот на труд на жените во последните 50 години, жените сè уште имаат помала веројатност да бидат активни од мажите. На ниво на Европската унија во 2015 година, 78,3% од мажите биле активни на пазарот на труд, додека само 66,8% од жените биле активни. Овој јаз, сепак, значително се разликува во земјите-членки на ЕУ. Јазот е најголем во Малта (27 процентни поени, п.п.), Италија (20 п.п.) и Романија (18,6 п.п.), но практично не постои во Финска (2,8 п.п.),

Литванија (3,3 п.п.) и Шведска (3,6 п.п.). Затоа, не треба да чуди што жените исто така имаат помала веројатност да бидат вклучени во претприемништвото. Во 2015 година, жените во Европската унија имале за половина вредност во веројатноста од мажите да бидат самовработени (9,9% наспроти 17,8%). Овој сооднос важи во повеќето земји-членки на ЕУ. Родовиот јаз во процентот на мажи и жени кои биле самовработени е најмал во Луксембург, Холандија, Литванија, Австрија, Кипар и Грција. Јазот е најголем во Ирска и Малта, каде мажите беа приближно три пати повеќе застапени и со поголеми шанси да се самовработат од жените.¹⁰

И покрај зголемениот број јавни политики и институционални ресурси дизајнирани да го промовираат бизнисот предводен од жените, родовиот јаз во претприемништвото сè уште опстојува. Женското претприемништво во Европа учествува со 34,4%, а околу 30% се застапени како стартап претприемачи, додека податоците од Светска банка за учеството на женското претприемништво се проценува на 30%. Исто така, видливото присуство на женски бизнис ангели и инвеститори не значи и поголеми инвестиции во компании основани од жени. Според одредени показатели од Министерството за економија во Република Северна Македонија во 2013 година имало 32% жени претприемачи. Сè уште постои голем јаз меѓу стапката на учество во работната сила кај мажите и жените, иако од 1990 година наваму се забележуваат одредени подобрувања. Статистичките податоци за 2019 година покажуваат дека кај жените оваа стапка е 44,9%, а кај мажите е 66,2%. Стапката на учество во работната сила е дел од населението на возраст од 15 и повеќе години кое е економски активно.¹¹

Земји со највисока стапка на застапеност во претприемништвото се Лихтенштајн со 43%, следи Латвија, Луксембург, Португалија и Хрватска со 37%. Најниска стапка на жени претприемачи има во Турција (15%), а ниска стапка на застапеност на жените во претприемништвото се регистрирани и во Малта и Ирска. Најголем број на жени во управните одбори се регистрирани во Норвешка (38,9%), Финска, Франција и Шведска. [ЕС, 2014]¹²

Во Соединетите Американски Држави машките претприемачи учествуваат со околу 54,1% од вкупниот број претприемачи, наспроти 40,4% од женските претприемачи. Просечен машки претприемач во САД заработува околу 96.582 долари годишно. Просечна жена претприемач во САД заработува околу 82.001 долар годишно.¹³

Што се однесува до прашањето за секторската застапеност на жените претприемачи во Европа, тие најмногу биле застапени во здравствените услуги, активностите поврзани со социјалната работа, каде биле застапени со 60%, а машките претприемачи со 40%. Следно поле со најмногу застапеност на жените е во услужниот сектор со 59%, а потоа следи образовниот сектор со 55%. Сосема мала застапеност на жените се јавува во производството, само 21%, во информатичката и комуникациската технологија 19%, транспорт и складиштење 7% и делот на конструкциите само 3%.¹⁴

Што се однесува до прашањето за сопственичката структура на стопанството на Северна Македонија претпријатија во сопственост на најмалку една жена со основачки влог над 50% учествуваат со околу 29,39 % во вкупниот број на активни претпријатија, но само со 12,9% во вкупниот број на вработени (податоци за 2017 година). Овие податоци кажуваат дека деловните потфати во сопственост на жени се многу мали со оглед на бројот на вработени (во просек околу двајца вработени).

Ако се анализираат и податоците добиени од Државниот завод за статистика, за анкетата на работна сила,¹⁵ женската популација значително заостанува зад машката и во категориите полно работно време и скратено работно време. Имено, ако се анализираат сите возрасни групи од 15-24, 25-34, 35-44, 45-54, 55-64, 65 и повеќе, жените во 2018 биле застапени со 39,5% (289.841), а

мажите со 60,4% (442.263). Неповолна состојба се отсликува и во категоријата скратено работно време, каде жените се застапени со 39,7% (10.707), а мажите со 60,2% (16.244). Во 2019 година, се забележува благо подобрување, но далеку од половата рамнотежа. Имено, во таа анализирана година жените со полно работно време учествувале со 40,08% (305.730), мажите со 59,91% (457.013), а во категоријата скратено работно време жените биле присутни со 41,4% (14.483), а мажите со 58,5% (20.424). Особено се загрижувачки состојбите во категоријата статус на вработеност и вработен за сопствена сметка, каде најмногу доаѓа до израз претприемничкиот дух на раководните структури.

Кај првата категорија - работодавци, жените во Република Северна Македонија во 2019 година биле застапени со 26,7% (8316), а мажите со 73,3% (22.818). Состојбите се особено загрижувачки ако се анализираат според категориите урбан и рурален дел. Имено, во урбаните средини, жените како работодавци се застапени со 30,8%, (мажите во урбаните средини се присутни со 69,1%), а во руралните делови жените како работодавци се застапени само со 16,8%, наспроти мажите со 83,1%

Анализата направена од Државниот завод за статистика кај втората категорија вработен за сопствена сметка, исто така се согледуваат крајно неповолни состојби на штета на застапеноста на жените. Во 2019 година жените во урбаните делови биле застапени со 25,9% (8816), наспроти 74,09% на мажите (25.214), додека во руралните средини, учеството на жените во категоријата вработен за сопствена сметка е 19,8%, наспроти 80,1% на мажите.

Најголем дел од субјектите во сопственост на жени во 2017 година се во секторот Трговија на големо и мало (7489), преработувачката индустрија (1770) и стручни, научни и технички дејности (1678). Во динамиката на регистрирање на нови деловни потфати, жените (доколку сопственичка е барем една жена со најмалку 50% сопственост) учествуваат со 25% - 28% во периодот 2010 - 2017 година.¹⁶

ЖЕНСКОТО ПРЕТПРИЕМНИШТВО И БИЗНИС МОЖНОСТИТЕ

Жените по својата амбициозност, интелигенција, способност и снаодливост не заостануваат зад мажите. Има мислења дека жените не се доволно воинствени, меѓутоа и да се покаже како точна оваа констатација жените со својата упорноста и истрајноста можат да надоместат на борбениот дух. Некои типични женски особености, како што се способноста за емпатија со туѓи проблеми, емоции, силно изразена желба за интеграција, изразениот талент за комуницирање, снаодливост и слично се плус или минус во женското претприемништво, посебно во делот кога фирмата треба да се управува. Навистина, бизнисот не познава емоции и туѓи проблеми и потреби, освен емоциите и проблемите за сопствениот бизнис кои даваат енергија за напредок. Докажано е дека жените полесно прифаќаат совети од мажите и дека обрнуваат повеќе внимание на деталите.¹⁷

Неопходни се конкретни активности за поттикнување на женското претприемништво и ангажман во иновациите, преку промоција на различностите во претприемништвото и во тимови од истражувачи и пронаоѓачи.

Би можеле да се преземат акции во повеќе димензии, вклучувајќи:

- промовирање на порамномерен родов состав на финансиските институции, особено оние кои примаат јавни фондови;
- дизајнирање награди и шеми за поттик за компании и организации кои активно спроведуваат родово неутрални политики поврзани со мерливи цели;

- поттикнување на вмрежување и родова вклученост во претприемнички и иновативни активности.

Со подобрувањето на системската поддршка на женското претприемништво, ќе се осигура и ќе се развие деловното вмрежување, ќе се зајакнат постојните и ќе се развијат новите модели на образование и стручност, ќе се подобри пристапот на жената кон поволните облици на финансирање, ќе се развијат нови облици на финансирање и користење на средства од ЕУ, фондовите и финансиските инструменти.

Со воведувањето на женското претприемништво во целокупната институционална инфраструктура, ќе се истакне и важноста на советувањата и менторствата на регионално ниво, поддршката на женското претприемништво низ основна инфраструктура и давање на стручна потпора за претприемничките проекти наменети за жените.¹⁸

ИЗВЕШТАЈ ЗА ЖЕНСКОТО ПРЕТПРИЕМНИШТВО СПОРЕД ГЛОБАЛНИОТ МОНИТОР ЗА ПРЕТПРИЕМНИШТВО 2018/2019

Според извештајот за женско претприемништво за 2018/2019 во Глобалниот монитор за претприемништво (ГМП), се проценува дека приближно 252 милиони жени ширум светот се претприемачи, а уште 153 милиони жени работат со воспоставени бизниси.¹⁹

Овој извештај за 2018/2019 обезбедува анализи од 59 економии, агрегирани податоци од два циклуса на ГМП, 10 економии кои дале свои извештаи во 2017 година и 49 економии во 2018 година.

Извештајот издвои три главни препораки:

- Решавање на стереотипите за тоа кои се претприемачите и што е претприемништво.
- Да се влијае врз промените во дијалогот за претприемништвото за да одговара на реалната слика во податоците.
- Препорака да се разменуваат искуства и да се учи еден од друг за да се поттикнат најдобрите практики за градење успешни бизниси и креирање на жив и динамичен претприемнички екосистем.

За таа цел посебно се нагласени констатациите кај следните категории активности:

- Вкупната претприемничка активност (ВПА) го претставува процентот од возрасната работоспособна популација (18-64) кои се или во фаза на зародиш или во категоријата на нови претприемачи. На глобално ниво, стапката на ВПА за жените е 10,2%, приближно три четвртини од онаа забележана кај мажите. Земјите со ниски приходи покажуваат највисоки стапки на женски ВПА од 15,1%. Земјите со низок приход пријавуваат најмал родовиот јаз на ВПА, каде што ВПА кај жените е над 80% од онаа на мажите. Стапката на ВПА кај жените се намалува на 8,1% за земјите со висок приход.
- Највисоки стапки на ВПА за жени се регистрирани во Субсахарска Африка (21,8%) и во Латинска Америка (17,3%). Најниски стапки се забележани во Европа (6%) и регионите Среден Исток и Северна Африка (9%).
- Само кај девет земји каде жените пријавуваат претприемничко однесување на нивоа еднакви на (паритет) или поголеми од оние на мажите, а тоа се Ангола, Еквадор, Индонезија, Казахстан, Мадагаскар, Панама, Катар, Тајланд и Виетнам.

- Глобалниот просек за намерите на жените да започнат сопствен бизнис во следните три години е 17,6%, односно околу четири поени помалку отколку кај мажите. Највисоки стапки на претприемнички намери на жените се забележани кај земјите со низок приход (37,8%), по што следат земјите со среден приход (21,3%) и земјите со високи приходи (12,6%).
- Родовиот јаз за претприемничките намери е најблиску до паритет во земјите со ниски приходи, односно со 86% сооднос жени спрема мажи, а кај земјите со среден и висок приход јазот изнесува 26%.
- Највисоки стапки на учество во претприемништвото кај жените се кај возрасните групи 25-34 и 35-44 години.
- На глобално ниво, стапките на ВПА се зголемуваат со нивото на образование и за мажите и за жените, додека родовиот јаз има тенденција да се зголемува. Имено, постдипломското образование води до пониски стапки на ВПА за жените во споредба со мажите, освен во Субсахарска Африка.
- Кај 63% од жените претприемачи, ги гледаат можностите за успех, бројка која е блиску до рамноправната застапеност со онаа кај мажите во сите региони освен Европа.
- Родовиот јаз во перцепциите за вештините за стартување бизнис е околу 6%, при што 79,5% од жените сметаат дека имаат вештини за започнување бизнис во споредба со 84,2% од мажите. Европа, Северна Америка и Субсахарска Африка покажуваат паритет.
- Стапките на иновации имаат тенденција да се зголемуваат со економскиот развој на земјата и за мажите и за жените претприемачи, односно од околу 20% во земјите со низок и среден приход до 30% во земјите со високи приходи.
- Мажите почесто од жените пријавиле дека нивните бизниси се иновативни за околу 30%. Жените почесто од мажите во 24 земји ги опишуваат бизнисите како иновативни.
- На глобално ниво, приближно 33% од жените изјавиле дека познаваат претприемач во споредба со 42,2% од мажите.
- На глобално ниво, жените (39,1%) и мажите (42,5%) имаат речиси еднаква веројатност да веруваат во леснотијата на започнување бизнис.
- Жените и мажите се подеднакво позитивни дека претприемништвото е шанса за добра кариера.
- За жените, перцепциите за новиот бизнис како добра можност во кариерата се највисоки во земјите со ниски приходи (70,6%), а најниски во земјите со високи приходи (58,8%).

ФИНАНСИИТЕ КАКО ПРЕЧКА ЗА ПОГОЛЕМА ЗАСТАПЕНОСТА НА ЖЕНИТЕ ПРЕТПРИЕМАЧИ

Како една од главните пречки со кои се соочуваат жените претприемачи се недостигот на финансии за успешен стартап и успешно водење на бизнисот. Освен сопствените финансиски средства, како личните заштеди, средства од семејството, потребни се и формалните извори на финансирање. Финансиските институции потребно е да покажат поголем степен на флексибилност за бизнисите со кои раководат жените. Колку поедноставно доаѓаат до финансиски средства, толку повеќе ќе се промовира женското претприемништво. Со нивна промоцијата се овозможува жените да започнуваат бизнис и да се намали нивната стапката на

невработеност и степенот на дискриминација. Независноста, самостојноста, упорноста ќе ја намалат дискриминацијата на жените во полето на бизнисот.

Од аспект на големината на бизнисот, жените претприемачи имаат помали бизниси од мажите. Главно, причината за помал бизнис се должи на неколку фактори и тоа:

- помали профити,
- помал број на вработени, како и
- помалиот почетен капитал.

Втора работа е желбата на жените да ја имаат контролата во свои раце на бизнисот што го поседуваат и го одржуваат на ниво кое им овозможува задоволство при работење. За жените флексибилноста е поважна од парите. Главната цел на мажите претприемачи е големината и растот на нивниот бизнис, додека пак, оваа цел кај жените претприемачи е на второ место. Но, има и бизниси што ги поседувале жените кои започнале како мали, а подоцна прераснале во голем бизнис.

На глобално ниво, 3,4% од жените во споредба со 5,4% од мажите обезбедуваат финансирање за претприемнички стартапи. Не постои регион каде процентот на жени инвеститори го надминува оној на мажите. Европскиот регион има најнизок процент на жени инвеститори од 2,6%. Жените (64,2%) имаат многу поголема веројатност да инвестираат во член на семејството отколку мажите (51,9%), и тоа важи во сите региони. Опсегот на поддршка варира од високо 100% ниво во Мадагаскар до најниско ниво од 25% во Франција. Жените во Северна Америка имаат најмалку шанси да ги издржуваат членовите на семејството со инвестиции со речиси 50%, во споредба со жените во Субсахарска Африка со 70%.

Анализите покажуваат дека жените имаат помала веројатност да ги поддржат колегите од работа со инвестиции во споредба со мажите. Во 14 земји ниту една жена не инвестирала во бизнисот со своите колеги. Жените, исто така, имаат помала веројатност од мажите да инвестираат во пријатели и соседи, состојба присутна во сите региони, освен во Северна Америка, каде жените имале 10% поголема веројатност да инвестираат во пријатели и соседи во споредба со мажите. Има седум земји каде жените инвестираат во пријатели и соседи со поголема стапка од мажите, а највисоките стапки се забележани во Индија, Тајван и САД од околу 40% или повеќе. На глобално ниво, жените имаат помала веројатност да инвестираат во странци со добра бизнис идеја отколку мажите (7,5% и 9%, соодветно).

ЗНАЧЕЊЕ НА ДИГИТАЛИЗАЦИЈАТА И ПОТТИК НА ЖЕНСКОТО ПРЕТПРИЕМНИШТВО

Дигитализацијата е современ концепт на примена на информатичко-комуникациската технологија (во понатамошниот текст – ИКТ) во сите сфери на човековото живеење. Таа е поттикната од три технолошки еволуции: дигитализација на податоците, еволуција на дигитални ИКТ инфраструктури и брза и евтина дигитална обработка и складирање на податоци, посебно примената на т.н. „облак на компјутерски системи“. Екосистемот на дигитална економија ги опишува односите и зависностите помеѓу дигитални услуги, ИКТ инфраструктури и дигитални пазари во контекст на социо-економските услови. Концептуалната дефиниција на новата „дигитална“ економија доведе до голем број нови имиња „деривати“ на економијата, како што се информатичка економија, дигитална економија, интернет економија, нова економија, и други. Новата економија е создадена под влијание на процесот на глобализација од една страна, и силниот развој на ИКТ од друга страна.

Дигитализацијата влијае врз повеќе аспекти на економијата - на пример, организацијата и понудите на компаниите, производствените системи и логистиката, однесувањето и искуството на потрошувачите, пазарите на трудот, трговијата и размената и многу повеќе.²⁰ Дигиталната економија е термин кој го доловува влијанието на дигиталната технологија врз моделите на производство и потрошувачка. Ова подразбира и целосно вклучување на стоките и услугите кои се продаваат, тргуваат и се плаќаат. Меѓутоа, со целата оваа дискусија на најкреативни сценарија, не можеме со астрономска точност да ги предвидиме тековите на дигитализацијата и сите објаснувања за тоа што точно опфаќа дигиталната економија во својот екосистем, што ја прави различна од традиционалната економија

Денес, дигиталната трансформација обезбедува нови патишта за економско зајакнување на жените со цел да придонесе за поголема родова еднаквост. Брзиот развој на дигитализацијата, особено на ИКТ ширум светот, создадоа огромни можности за паметен, одржлив и инклузивен раст. ИКТ алатките и услугите генерираат можности за раст и нови инвестиции ширум светот, како во развиените земји, така и во земјите во развој. Се создаваат нови професии, базирани врз овие технологии, постоечките професии следејќи го чекорот на технолошките промени генерираат нови бизнис содржини, што доведува до трансформација на голем број дејности. Интеграцијата на ИКТ во големите, средните и малите претпријатија води кон надградба на производството, дизајнот и маркетингот, истовремено обезбедувајќи можности за иновативни практики.

Денес дигиталните технологии се користат интензивно од страна на претприемачите и пронаоѓачите за да се создадат нови типови на претприемнички акти кои се протегаат надвор од традиционалните индустриски граници за да се вклучат компјутерските мрежи, средини и заедници, забрзувајќи ја еволуцијата на новите бизниси.²¹

Економските, правните, општествените и технолошките фактори креираат високо конкурентна бизнис околина, погодна и за компаниите и за потрошувачите. Овие фактори предизвикуваат брзи и честопати неочекувани стратешки промени на организацијата, околу пристапот и начинот на водењето на бизнисот. Технолошката мобилност, бизнис интелигенцијата и социјалните медиуми, ја поткрепуваат оваа промена, која се одвива и во развиените економии и кај економиите во подем. Индустиите ја поддржуваат дигиталната трансформација настојувајќи да бидат во чекор со сите технолошки достигнувања. Во наредниот временски период, многу сектори, вклучувајќи ги телекомуникациите, забавата, медиумите, банките, малопродажбата и здравството ќе продолжат да се преобликуваат низ примената на информатичката технологија. Но мора да се има предвид дека сите овие промени настануваат како резултат на напредокот во научните достигнувања. Брзиот пораст во технологијата резултира со нови модалитети на уште покомплексни технолошки системи.

Секој бизнис има потреба да биде дигитализиран. Податоците за потрошувачите, компаниите, снабдувачите и вработените постојано се зголемува. Се проценува дека 90% од сите податоци се создадени во изминатите неколку години. Нема компанија во ни една земја која може да си дозволи да го игнорира овој феномен. Фактот дека сме навлегле во втората половина на „шаховската табла“, каде размерот и брзината на промените се суштинска алтернатива на начинот како компаниите го водат својот бизнис. Се чини дека интернетот и информациите ги менуваат сите нешта во нашето окружување. Во вакви услови нематеријалниот фактор - информацијата ја презема главната улога, односно замена на енергијата, како мотор на развојот. Или како што во 1980-тите, своевременно изјавил легендарниот лидер на Ситибанк Валтер Вристон (Walter Wriston): „Информацијата за парите има речиси иста важност како и самите пари“. Тоа е вистината за бизнисот денеска.²²

Живееме во свет каде сè уште постои длабока дигитална полова нееднаквост и несразмерна поделба во многу дејности. Во исто време, како што покажуваат повеќето студии, Европа се соочува и со јаз во дигиталните вештини. Ова е важна причина за загриженост, поради стратешкото значење на ИКТ за постигнување на целите на ЕУ во однос на поконкурентна меѓународна економија. Состојбата е алармантна и загрижувачка, но и ветувачка за иднината на младите квалификувани вработени, кои гледаат огромен потенцијал во примената на дигитализацијата во општествениот екосистем.

Технологијата, дури и кога е воведена во помал обем, може да го олесни растот на сите микро, мали и средни претпријатија, а особено сопственост на жени во деловни средини каде што, дигитализацијата го има главниот потстрек за бизнис развој. Со помош на дигиталната технологија може да се олеснат деловните трансакции без готовина, а со тоа да се подобри финансиската приватност на жените, независноста и автономијата; да се обезбедат интернет платформи за виртуелно запознавање со добавувачите и купувачите; да се користи софтвер за дигитално следење на производите на долги растојанија за да се обезбеди пристигнување без дополнителна логистичка компликација (оштетување, доцнења и сл.) од организирање на превоз за физичко придружување пратката на стоки.²³

Дигиталната трансформација носи многу придобивки за жените претприемачи кои се подготвени да прифатат промени, да го дематеријализираат пазарното растојание, да го елиминираат влезот и бариерите на некои пазари и отворање нови можности за компаниите. Слични трендови преку призмата на бизнис секторите ги вклучуваат Интернетот на нештата, блокчејн технологијата, облак компјутерите и со тоа податоците стануваат клучни влезови за иновации, циклуси на иновации забрзување, иновациите во услугите добиваат на важност, а иновациите како резултат на соработката. Дигиталните технологии претставуваат оперативна основа за секој пазарен сегмент, и тие се клучни за создавањето на флексибилноста и брзината, но и значајни компоненти потребни за успех на секоја нова средина. Тие веќе го трансформираа пазарот на труд, образованието, управување и забава преку создавање на нови пазарни можности наменети за создавање големо економско влијание врз голем број различни економски сектори. Интернетот, дигиталните платформи, мобилните телефони и дигиталните финансиски услуги нудат можности за „прескокнување“ на јазот меѓу вработеноста на мажите и жените, давајќи им можност на жените да заработуваат дополнителен приход, да ги зголемуваат можностите за вработување и да пристапат до нови знаење и информации. Општа цивилизациска заложба треба да биде да се искористи оваа можност на дигитализацијата во бизнис опкружувањето, за да поттикнеме поголема родова еднаквост на пазарот на труд, економскиот раст и изградба на поинклузивен, дигитален свет.

Одредени анализи укажуваат дека уделот на жени лидери во технолошкиот сектор во светот е нерамномерен. Само за споредба, во Велика Британија која важи за една од земјите со најдемократски форми на уредување, застапеноста на жени лидери изнесува само 5 проценти. Извештајот на ОЕЦД за 2018 година покажа дека 327 милиони помалку жени од мажи имаат паметен телефон и можат да пристапат до мобилен интернет. Жените се исто така ограничени и во пристапот на дигитални ресурси, недостатокот на финансиски ресурси и стравот од безбедноста на интернет. Ваквите општествени дисторзии и несразмерности ги обесхрабрува жените за нивен поактивен пристап во технолошките сектори.

Во тој контекст, како конкретни активности што UNCTAD ги препорачува за поголемо влијание на јавните политики за поттикнување на дигитализацијата во женското претприемништво се спомнуваат:²⁴

1. Да се интензивира дијалогот помеѓу жените претприемачи и креаторите на политиките за да се изгради поинклузивна дигитална економија;

2. Понатамошно влијание врз идните генерации жени дигитални претприемачи преку зголемување на синергијата меѓу застапниците и заедниците преку менторство и тренинг обуки;

3. Да се даде поголема видливост на иницијативата и нејзината работа.

Носителите на јавните политики се согласни дека покрај јавно-приватниот дијалог, тие ќе продолжат да ги мобилизираат напорите за поддршка на жени дигитални претприемачи и да негуваат одредени области како што се: е-трговијата, е-маркетингот, е-курсеви, наменети за групации на жени претприемачи.

АНАЛИЗА НА СИТУАЦИЈА СО РОДОВАТА НЕЕДНАКВОСТ НА ЖЕНИТЕ ВО ИКТ СЕКТОРОТ

Во 2004 година беше спроведен еден извештај од страна на УНДП²⁵, каде беа опфатени истражувања за клучните родови иницијативи и ИКТ во регионот на Централна и Источна Европа и Земјите на Комонвелтот на независни држави (ЦИЕ/ЗК и НД). Иако овој извештај не генерираше сеопфатна длабинска родова анализа, но тој за првпат ја мапира состојбата на родовата застапеност во ИКТ во споменатите региони, опфаќајќи ги сите клучни информации, идентификувајќи ги можните трендови, недостатоци и празнини, како и некои добри практики, притоа нудење заклучоци, препораки и референци за одредени ресурси.

Во извештајот беа идентификувани повеќе трендови и специфики за ЦИЕ/ЗК и НД во областа на ИКТ и родовата застапеност во овие дејности, а беа нагласени и други забелешки, кои се од глобален карактер, но сепак се од посебно значење за земјите во истражуваниот регион. Беа констатирани следните состојби:

- Жените се недоволно застапени на сите нивоа на ИКТ иницијативи во ЦИЕ/ЗК и НД и интеграцијата на родовите и/или прашањата специфични за жените е ограничена;
- Кај земјите во ЦИЕ/ЗК и НД во голема мера отсутнуваат дебати и форуми од ИКТ;
- Застапниците за родова еднаквост се неинформирани за важноста и релевантноста на ИКТ за агендата за родова еднаквост;
- Пристапот и можностите за обука за стекнување основни вештини се недоволни за унапредување на еднаквиот пристап и учество на жените во ИКТ сектор;
- Зголемувањето на вклученоста на жените во развојот на онлајн содржини што одговараат на нивните потреби и приоритети заслужува зголемено внимание;
- Младата жена има поголеми можности да учествува во активности и средини на ИКТ, а повозрасните жени да добијат дополнително охрабрување и поддршка за партиципација во овој домен;
- Критична почетна точка за постигнување родова рамнотежа во ИКТ секторот е повисок степен на образование.

Ваквиот извештај во голема мера послужи како информативен извор и преглед на состојбата на жените во ЦИЕ/ЗК и НД во секторот ИКТ, но и за креаторите на политиките, владините тела во ИКТ, институционалните механизми за унапредување на жените, граѓанските организации, медиумите, родовите и ИКТ истражувачите, едукаторите, и ИКТ програмите и креаторите на проекти.

Владите и другите засегнати страни треба да ги обезбедат неопходните услови за да се обезбеди еднаков пристап на жените до соодветни информации и знаење, како и да се обезбеди нивна еднаква улога како креатори и носители на одлуки во сите аспекти поврзани со обликувањето на рамките во ИТ политиките.

Во една истражувачка анализа направено од Кесел²⁶, насловена како: Дали Европа е подготвена да стане дигитална? Случај за истражување за развојот на дигиталните капацитети, податоците покажале дека уделот на жените со високо образование пријавуваат пониски вредности во категоријата „над основните дигитални вештини“ (29%-82%) во споредба со мажите (28%-87%). Истражувањето е спроведено во 2019 година за употребата на ИКТ во домаќинствата и од поединци од Евростат, како примерок од 147.531 домаќинства и 197.631 поединци на возраст од 16-74 години. Во направената споредбена анализа беа вклучени земјите од Европската економска зона (ЕЕЗ) и Швајцарија. Податоците беа собрани помеѓу јануари и август 2019 година и анализирани помеѓу април и мај 2021 година. Забележани се големи разлики во категоријата „пристап до интернет“ (75%-98%), особено помеѓу корисниците од Северозападна (94%-98%) и Југоисточна Европа (75%-87%). Се чини дека младата популација, високото образование, вработувањето и живеењето во урбана средина позитивно влијаат врз развојот на повисоки дигитални вештини. Анализата меѓу земјите покажува позитивна корелација помеѓу високиот капитален фонд и приходи/заработка, и развојот на дигитални вештини, притоа покажувајќи дека цената за пристап до интернет технологии има маргинално влијание врз нивоата на дигитална писменост. Резултатите сугерираат дека Европа во моментов не е во состојба да биде домаќин на одржливо дигитално општество без да се наруши еднаквоста меѓу земјите поради суштинските разлики во пристапот до интернет и дигиталната писменост, но и според половата застапеност во знаењето и користењето на дигиталните вештини. Инвестирањето во градење на дигитални капацитети кај општата популација треба да биде примарна цел на европските земји за да се осигураат дека можат да имаат оптимална, правична и одржлива корист од напредокот на дигиталната ера.

Индикаторите за дигитални вештини се сложени показатели кои се засноваат врз избрани активности поврзани со користење на интернет или софтверски апликации спроведени кај лица на возраст од 16-74 години во **четири специфични области**:

- **информациски вештини,**
- **комуникациски вештини,**
- **вештини во решавање проблеми,**
- **софтверски вештини.**

Се претпоставува дека поединците кои извршуваат одредени активности во овие области ги имаат соодветните вештини. Затоа индикаторите може да се сметаат како показател на дигиталните компетенции и вештини на поединците.

Според разновидноста или сложеноста на извршените активности, се пресметуваат две нивоа на вештини („основни“ и „над основни“) за секоја од четирите категории. Конечно, врз основа на показателите на компонентите, се пресметува вкупен индикатор за дигитални вештини како показател на дигиталните компетенции и вештини на поединците („нема вештини“, „ниски“, „основни“ или „над основните“).

Табела: Женски лица со просечни или над просечни дигитални вештини (16-74 год) во %

Земји	2015	2016	2017	2019
ЕУ - 27 земји (од 2020)	51	52	53	54
Белгија	58	58	59	58
Бугарија	31	27	30	30
Чешка	55	53	57	62
Данска	73	76	67	68
Германија	63	64	65	67
Естонија	64	60	60	61
Ирска	44	43	48	53
Грција	40	45	44	49
Шпанија	51	50	52	56
Франција	56	56	57	56
Хрватска	46	50	34	50
Италија	39	40	:	38
Кипар	40	45	51	47
Латвија	50	52	50	46
Литванија	52	51	56	56
Луксембург	83	81	82	61
Унгарија	47	49	47	46
Малта	49	49	56	55
Холандија	69	74	77	76
Австрија	57	61	62	61
Полска	38	43	45	43
Португалија	44	45	48	49
Романија	25	26	28	29
Словенија	51	53	57	56
Словачка	52	54	56	54
Финска	74	74	77	78
Шведска	71	67	76	71
Исланд	:	:	86	85
Лихтенштајн	:	:	:	:
Норвешка	77	74	74	82
Швајцарија	:	:	74	76
Велика Британија	65	68	69	71
Црна Гора	:	:	42	:
Северна Македонија	36	35	31	32
Албанија	:	:	:	20
Србија	29	:	36	43
Турција	18	22	27	29
Босна и Херцеговина	:	:	:	20
Косово (според резолуција на Советот на Безбедност на 1244/99)	:	:	17	24

Извор: Еуростат (https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TEPSR_SP410/default/table)

Податоците покажуваат дека жените со највисоки вредности на дигитални вештини ги има кај земјите во Северна Европа, Скандинавските земји и Бенелукс, како Исланд (85), Норвешка (82), Финска (78), Холандија и Швајцарија (76), Шведска (71), Данска (68), а најниски основни познавања на дигиталните вештини кај земјите од Западен Балкан (Албанија и Босна и Херцеговина – 20, Косово 24 и во Северна Македонија 32). Во оваа група спаѓаат и жените во Турција со вредност на дигитални компетенции од 29.

Слично на тоа, податоците од Бизнис Анкетата на ОЕЦД за мали и средни претпријатија (МСП) регистрирани на Фејсбук (април 2018) покажува дека 65% од раководните позиции во малите и средните претпријатија се на мажи. Само еден од тројца претставници со МСП според анкетата, имаат главно женско управување, а само една од четири МСП има избалансиран менаџерски тим по пол.²⁷

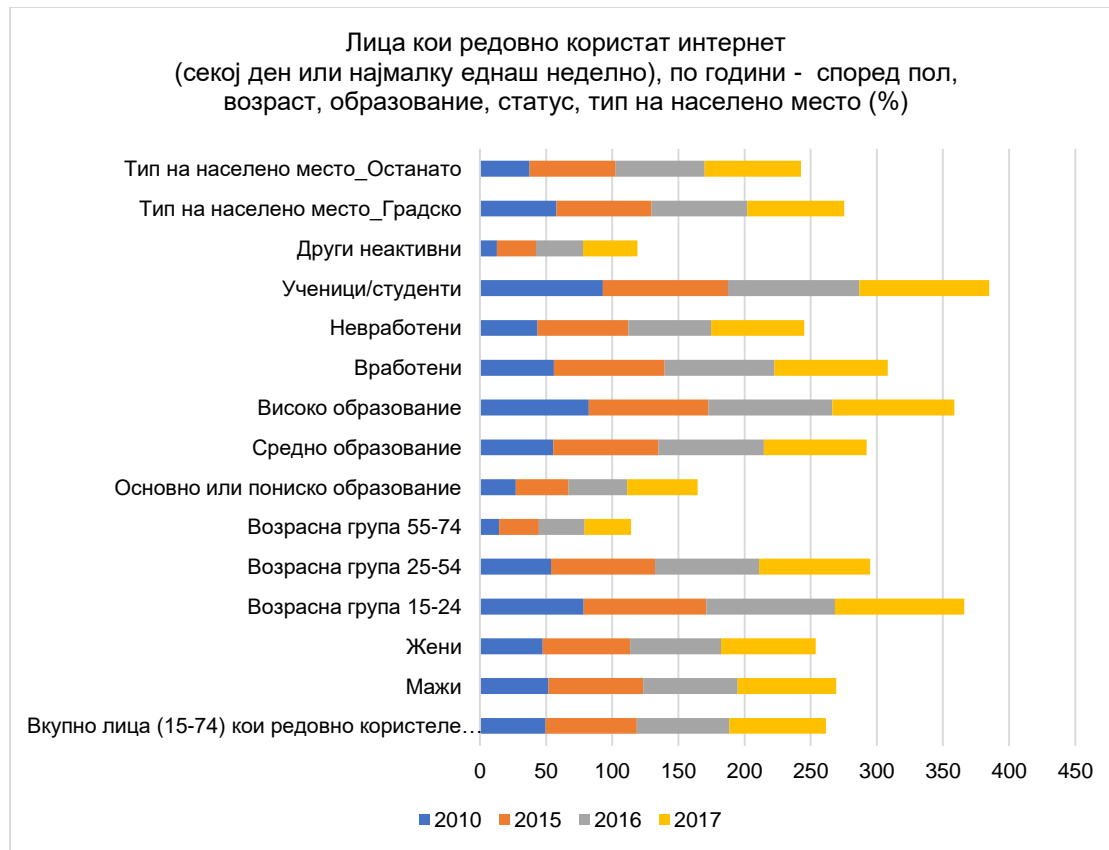
Управување со мали и средни претпријатија регистрирани со свои страници на Фејсбук, по пол, април 2018 година

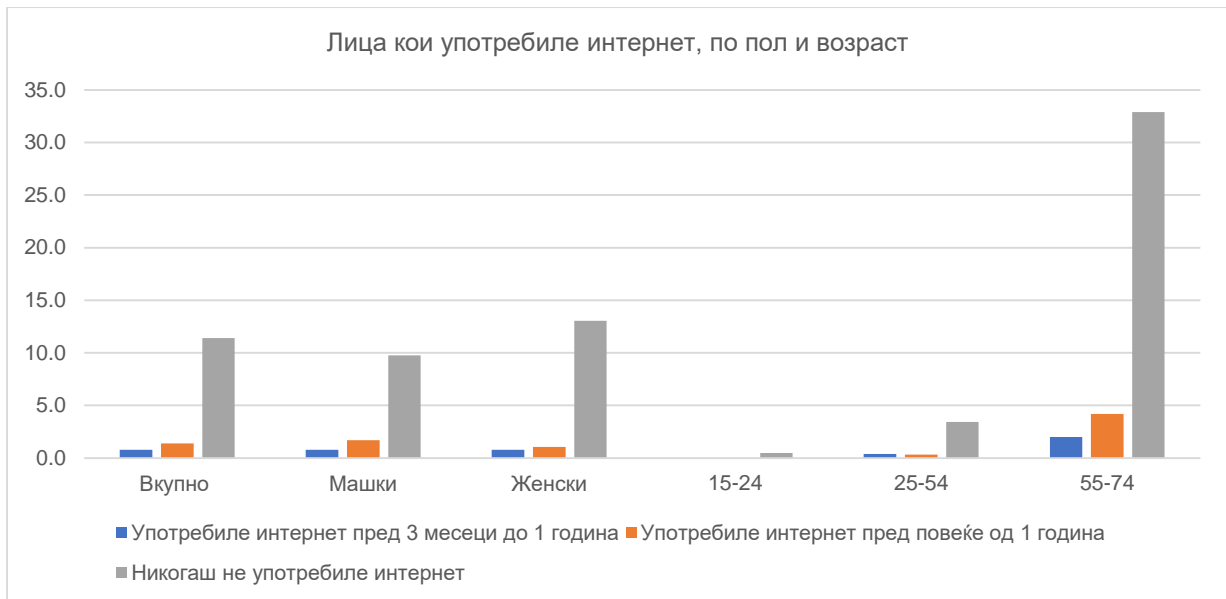
Забелешка: Истражувањето за иднината на бизнисот е аналитички извештај заснован врз соработката меѓу Фејсбук, ОЕЦД и Светската банка за да се обезбедат месечни податоци за формата, перцепциите и предизвиците на малите и средните онлајн претпријатија. Целната популација се состои од мали и средни претпријатија кои имаат активна деловна страница на Фејсбук и вклучуваат и понови и подолготрајни бизниси, кои опфаќаат различни сектори. Податоците покажуваат дека досега има повеќе од 60 милиони мали и средни претпријатија кои создале свои страници на Фејсбук, а повеќе од 140 000 од овие сопственици на Фејсбук страници учествуваа во истражувањето.²⁸

Според податоците на Државниот завод за статистика, во 2017 година, за истражувањето на користење на интернет технологија во Република Македонија, во категоријата секој ден или

најмалку еднаш неделно, најзастапена возрасна група е младата популација, од 15-24 години со 97,7%, а според степен на образование лицата со високо образование со 92,2%. Жените биле застапени со 71,7%, додека мажите со 74,4%, што укажува на потребата за преземање соодветни политики за подобра застапеност на женското население во користењето на интернет технологија.²⁹

Според истиот извор во првото тримесечје од 2021 година, 83,7 % од домаќинствата имале пристап на интернет од дома. Од вкупното население на возраст од 15 до 74 години, интернет користеле 86,4 %, а 80,5 % од испитаниците користеле интернет со фреквенција секој ден или речиси секој ден. Застапеноста на жените во користење на интернет (кои кога било употребиле интернет) е 86,9%, а кај мажите застапеноста е 90,2%. Посебно е загрижувачки податокот што 13,1% од женското население никогаш не употребило интернет, додека според ова истражување машко население кое никогаш не употребило интернет изнесува 9,8%.

ДИГИТАЛНАТА ТЕХНОЛОГИЈАТА: МОЖНОСТ, ЗАКАНА ИЛИ ПРЕДИЗВИК?

Вработените и невработените кои сакаат да се приклучат на работното место треба да бидат во чекор со постојните трендови во светот на дигитализацијата и постојано да ги усовршуваат своите ИКТ вештини со цел да имаат корист од новите бизнис можности на пазарот на труд.

Владините служби, образовните институции и индустриите треба да преземат значителни иницијативи и да придонесат во спроведување на тренинг обуки и измени во образовниот процес со цел да им се овозможи на новите вработени да ги исполнат барањата на пазарот на трудот, со посебно внимание на женската популација, како рамноправен поттикнувач на општествените случувања.

Дополнително, многубројни истражувања и анализи покажуваат дека на жените им се потребни модели за унапредување на нивниот кариерен развој воопшто, но и во промовирањето на нивната употреба на дигитални технологии на работното место и во слободното време. Испитувањата се јасни дека на жените понекогаш им недостасува самодоверба и доверба во сопствените способности. Затоа, охрабрувањето и поддршката од другите жени во социјалните мрежи се чини, се од голема важност.³⁰

Анализите и истражувањата упатуваат на заклучок дека жените изјавуваат дека имаат пониски нивоа на доверба во нивните способности да започнат бизнис од мажите, и не постои регион каде жените се рангирани повисоко од мажите. Статистиките покажуваат дека 43,4% од жените и 55,6% од мажите изјавиле дека веруваат дека имаат способности самостојно да започнат бизнис. Свкупно, мажите имаат околу 10% поголема веројатност да бидат спречени од стравот од неуспех отколку жените. Мажите имаат попозитивен одговор од жените, иако жените со 67,9%, наспроти 72,3% од мажите, укажуваат дека не ги запира стравот од неуспех.³¹

Леснотијата на користење и интерактивноста на дигиталните алатки е сè понагласена и во доменот на користењето на социјалните мрежи. Сè повеќе компании инвестираат во социјалните медиуми со цел да го зајакнат своето влијание. Како и социјалните мрежи како што се Фејсбук, Твитер и Линкедин станаа многу популарни меѓу сите возрасни групи, компаниите создаваат

страници за фанови на брендови со цел да ги подобрат односите со своите клиенти и да ја зголемат нивната популарност.³²

Сепак, можеме да заклучиме дека за една жена развивањето дигитални компетенции е важно средство за забрзување на нејзината кариера. Дигиталните алатки, кога се соодветно структурирани и комбинирани со соодветни вештини за самоуправување, ја зголемуваат и благосостојбата на жените и можностите за развој и напредок во нивните кариери.

Проблемот со недоволната застапеност на жените во економските критични сектори како што се ИКТ и во врска со политиките и иницијативите на ЕУ за справување со вештините недостигот од ИКТ, ја нагласува потребата од дизајнирање и имплементација на активности кои ќе ги активираат женската популација во целното ниво на обука, селекција и учествово претприемништвото и вработувањето со фокус на ИКТ:³³

- **Акции кои го промовираат учеството на жените во технологијата и претприемништвото**
- **и да создаваат стандарди и одредници дури и од средното образование.**
- **Акции кои ќе ја подобрат улогата на жените во областа на технологијата и образование во секторите НТИМ (наука, технологија, инженерство и математика), било како вработени или како претприемачи.**
- **Акции за обука за поддршка на влезот на жените на пазарот на труд со еднакви услови во однос на работното време, наградувањето и развојот.**

Главни констатации и заклучоци на експерти од најразлични области за успешно справување на жените во дигиталниот свет може да се сумираат во следниве неколку точки:

1. *Кариерата на жените поради семејните обврски – може предвереме да се наруши или да пропадне; затоа, жените мора да научат како да бидат флексибилни и рационални во исполнувањето на професионалните обврски;*
2. *Жените менаџери и претприемачи се развиваат на работа; тие исто така ги развиваат своите дигитални вештини на работа;*
3. *Жените менаџери и претприемачи се ориентирани кон практиката во однос на дигитализацијата;*
4. *Дигитализацијата нуди можности за напредување во кариерата, особено за жените;*
5. *За да се избегне опасноста од исцрпеност, дигиталните технологии треба да бидат соодветно адаптирани и комбинирани со вештини за управување;*
6. *На жените им треба охрабрување, но и соодветни модели и мрежи за да ги пронајдат своите дигитални патеки во кариерата.*

ПРЕПРЕКИ КОИ ТРЕБА ДА СЕ СОВЛАДААТ ЗА ДА СЕ ПРЕМОСТИ РОДОВИОТ ЈАЗ НА ЖЕНАТА ВО ПРОФЕСИОНАЛНИОТ КАРИЕРЕН РАЗВОЈ

Во реалниот живот, огромното мнозинство жени претприемачи имаат ограничени можности за зголемување на профитабилноста и ограничен избор во активностите што ги извршуваат. Повеќето не се наоѓаат во формални бизниси, туку во неформални, ориентирани кон активности за создавање приход. Значи повеќето жени претприемачи едвај врзуваат крај со крај. За надминување на ваквите ограничени можности предложено е решение од Панелот на високо ниво на ОН на кој начин да се подобри пристапот на жените до современите технологии.³⁴ Како што нагласува овој извештај, мобилните телефони и дигиталните платформи веќе имаат корист за жените претприемачи: ги поврзуваат со пазарите, обезбедуваат повеќејазична обука и го олеснуваат нивното колективно дејствување. На пример, во Индија Здружението на самовработени жени (SEWA) го поддржува вмрежувањето на жените и пристапот до пазарните информации на нивните мобилни телефони.

Дигиталните мрежи и секторските модели можат да бидат движечка сила во професионалниот развој кај жените претприемачи во различни сектори. Овие технологии нудат огромен потенцијал во диверзификацијата на бизнис изборните можности кај жените претприемачи. Сепак, таквите алатки честопати се недостапни за жените кои работат во компании каде со овие дејности доминацијата ја имаат мажите.

Бројните истражувања упатуваат на развојни проекции и заклучоци дека технологиите можат и да ги зајакнат, но и ограничат жените во конкурентноста на нивните бизниси. Со оглед на експоненцијалниот раст на технологијата на глобално ниво и зголемениот фокус на политиката на претприемничко поттикнување на жените, глобалните политики за поттикнување на женското претприемништво е целосно фокусирано кон една ваква бизнис стратегија.

Во март 2020 година во рамките на ЕУ, Европската Комисија ја усвои својата Стратегија за родова еднаквост 2020-2025 година. Стратегијата се однесуваше на посветеноста за унапредување на родовата еднаквост во Европа и пошироко.

Стратегијата се заснова на визија за Европа каде жените и мажите, девојчињата и момчињата, во сета нивна различност, се ослободени од насилство и стереотипи и имаат можност подеднакво да напредуваат и да се развиваат.

Неколку кампањи се насочени кон тематска проблематика на родовата еднаквост: Жени за иднината во ЕУ (#EUWomen4future),³⁵ Родова еднаквост за посветла иднина (Gender equality for a brighter future),³⁶ Промовирање на еднаквост меѓу жените и мажите (Promoting equality between women and men),³⁷ кои имаат намера да ги разбијат родовите стереотипи со донесување позитивни примери за младите жени и девојки и величење на успешни жени во различни области, како истражување, иновации, образование, култура и спорт.

И покрај подобрувањата во областа на вработувањето и економскиот раст во ЕУ, особено темелните анализи пред избувнувањето на пандемијата КОВИД-19, жените сè уште немаат еднаков пристап до вработување и еднакви услови за работа во споредба со мажите.³⁸

Бројни анализи покажуваат дека жените имаат поголеми потешкотии при стекнување на претприемнички вештини. Владите воведоа различни иницијативи за да им помогнат на жените да стекнат вештини за претприемништво, особено преку програми за обука за претприемништво. Сепак, жените имаат помала веројатност од мажите во речиси сите земји-членки на ЕУ да пријават дека имаат пристап до обука за започнување и развој на бизнис. Исклучок во тој поглед

се Унгарија, Летонија и Естонија, каде жените имаат исто толку шанси да имаат пристап до обука како и мажите, и Шведска, каде што жените имаат малку поголема веројатност да чувствуваат дека можат да пристапат до обука.³⁹

Неодамнешните анализи направени во различни сектори на ЕУ покажуваат дека како резултат на последиците на КОВИД-19, најпогоден сектор беше услужната индустрија, особено услугите лично, кои примарно вработуваат жени. Индустриите поврзани со сместување, исхрана, малопродажбата и патувањата се категоризира како високоризични во однос на изложеноста на болести, физичката близина со соработниците, и ограничена можност за работа од далечина.⁴⁰ Овие сектори пријавиле поголем удел на жени вработени, како што е соопштено од Европскиот центар за развој на стручното образование. Социјални и личните услуги вработуваат 5%, услугите за сместување и храна вработуваат 5% и трговијата на големо и мало вработуваат 15% од вкупниот број жени на пазарот на трудот во ЕУ. За споредба, овие сектори вработуваат 3%, 4% и 13% од вкупниот број мажи на пазарот на труд во ЕУ соодветно.

Спротивно на тоа, услужните сектори кои не беа дестабилизирали во поголем обем, или не претпрпеа поголеми последици поради природата на нивната дејност се секторите информации и комуникација, финансии и осигурувањето, сектори кои примарно вработуваат мажи. Кај овие дејности се забележува зголемување на стапките на вработеност, што упатува на потребата за поголема побарувачка на стручни вештини во дигиталниот сектор.⁴¹ Генерално, 25% од вработените жени во ЕУ работат во високоризични сектори, надминувајќи го уделот на вработени мажи во овие сектори (20%). Жените, особено оние во ниско платените професии во високоризичните сектори, се изложени на поголем ризик да ја изгубат својата работа и да бидат невработени од мажите во сите земји-членки, како последица на пандемијата. Бројките на неодамнешното истражување на Евростат покажуваат дека невработеноста кај жените пораснала од 6,9% во април на 7,9% во септември 2020 година, додека невработеноста кај мажите се зголемила од 6,5% на 7,1% во истиот период.⁴²

Ваквите состојби недвосмислено укажуваат на потребата за поголема активност на дигитализацијата на женското претприемништво, како една од мерките која ќе ги ублажи негативните притисоци во разни стопански дејности, кои посебно се ранливи и беа погодени со пандемијата од КОВИД-19.

ОБРАЗОВАНИЕТО И ДИГИТАЛНИТЕ ВЕШТИНИ КАЈ ЖЕНИТЕ ПРЕТПРИЕМАЧИ: НОВИ ТРЕНДОВИ ЗА ВРАБОТУВАЊЕ И РАЗВОЈ НА ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО

Образованието во рамките на секоја национална економија е главниот камен темелник од кој зависат идните конкурентски насоки на земјата. Според одредени студии претприемништвото е карактеристика само на околу 2% од светското население, но со перманентно образование и соодветни обуки, поголем дел од населението може да биде охрабрено за развој на своите претприемнички способности и креативност.⁴³

Недоволната обученост или низок степен на образование претставуваат главни препреки за поттикнување на претприемничките вештини кај женското население. Посебно е поразителен податокот од резултатите на Пописот на населението, домаќинствата и становите во Република Северна Македонија, 2021, дека во вкупното резидентно население на возраст од 15 години и повеќе, според писменоста, регистрирани се 18 897 или 1,2 % неписмени лица, од кои 5 517 се мажи и 13 380 се жени.

За да се надминат ваквите противречности, главна улога ја има образовниот сектор. За таа цел Европската комисија⁴⁴ е целосна посветена на зголемување на учеството на девојчињата во ИКТ и наука, технологија, инженерство и математика (STEM - Science- Technology- Engineering- Art-Math) и продолжува да ги охрабрува земјите-членки да се справат со родовата сегрегација во образованието. Акциониот план за дигитално образование 2021-2027 година, претставен во септември 2020, дефинира мерки за подобрување на развојот на дигиталните вештини во образованието и обуката, вклучувајќи насоки за поттикнување на учеството на жените во STEM, што се води, меѓу другото, и во соработка со Европскиот институт за иновации и технологија. Планот ја нагласува потребата да се осигура можност дека девојките и младите жени се подеднакво застапени на дигиталните студии. Слично кон овие политики, усвоена е европска агенда за вештини, во јули 2020 година, каде што Комисијата предложи да се работи во тесна соработка со земјите-членки на ЕУ за спроведување на мерки за промовирање родово балансирано учество во занимањата поврзани со ИКТ. Овие мерки вклучуваат зголемување на процентот на жени кои студираат наука, технологија, инженерство и математика и ги поттикнуваат жените на претприемнички вештини. Европскиот институт за иновации и технологија од своја страна исто така го поддржува развојот на нови наставни програми за високото образование во областа на инженерството и ИКТ на студии, како и придружни програми за менторство и насоки за да ги направат овие полиња попривлечни за жените.

Претприемништвото е алка без која современото општество не може да опстане. Кохезијата меѓу претприемништвото и образованието претставуваат две важни полиња каде треба да се поддржуваат и дополнуваат нивните активности. За да може да зборува за квалитетен претприемач, образованието мора да биде постојано надградувано, за да може личноста која е професионално обучена да одговори на предизвиците на глобалните бизнис потреби. Образованието во кое професионалните и практичните примери не се вклучени, во голема мера не ѝ дозволува на личноста да научи многу и да се подготви за својата иднина. Потенцијалот на женското претприемништво за раст, иновации и општествена благосостојба е докажана бизнис практика како во развиените, така и кај земјите во подем. Глобалните промени и технолошките предизвици постојано бараат нови знаења, вештини и напредни иновативни техники, што несомнено бара и жените претприемачи да бидат во чекор со ваквите технолошки промени. Технолошкиот напредок и ИКТ го трансформира светот на работа, со зголемен број на фирми кои се потпираат врз ИКТ во нивното производство, маркетинг и процеси.

За да ги искористат овие можности, претприемачите насекаде, вклучително и жените претприемачи во Европа, треба да поседуваат соодветни ИКТ вештини. Сепак, една студија на Европската комисија (2018) откри дека:

- Процентот на Европејците со образование поврзано со ИКТ се намалува
- ваквото намалување е повеќе застапено кај жените отколку кај мажите.

Поинаку кажано, не само што целокупното ниво на ИКТ вештини е релативно ниско, туку дополнително се зголемува јазот меѓу учеството на мажите и жените во дигиталниот сектор во образованието, кариерата и претприемништвото. Комисијата дополнително нагласи дека родовиот дигитален јаз е резултат на постојаните верувања за родовите разлики во техничките капацитети и за тоа која е соодветната улога на половата застапеност на пазарот на трудот.⁴⁵

Информациските и комуникациските технологии напредуваат со огромна брзина навлегувајќи во секој бизнис сектор. Недостаток на квалификуван персонал во ИКТ може да резултира со губење на конкурентноста на економијата. Дигитализацијата може да се смета и како технолошки/снабдувачки шок што влијае врз главните економски агрегати, особено преку конкуренцијата, продуктивноста и ефектите на вработувањето, како и преку нејзината интеракција со институциите и управувањето. Дигиталните технологии исто така ги менуваат начините на кои фирмите работат и комуницираат со нивните клиенти и добавувачи. Затоа, разбирањето на дигиталната трансформација и каналите преку кои таа влијае врз економијата е сè порелевантно за водењето на монетарната политика.⁴⁶ Од ваквите практики не се поштедени ниту дејностите каде жените претприемачи се обидуваат да го пробијат „информатичкиот машки свет“. Имајќи предвид дека дигитализацијата се смета за врвно достигнување на економијата воопшто, поради нејзините економски ефекти кои се однесуваат на намалување на потрошувачката на важните ресурси, зголемување на иноваторскиот и претприемничкиот дух, подобрувањето на вештините кај жените претприемачи ќе ја зајакне вработеноста и продуктивноста, ќе влијае врз брзината на производството и промената на економските појави и процеси, зголемувањето на додадена вредност, итн.

Во новата економија, генератор на развојот е дигитализацијата (со користење на информациската технологија за производство и дистрибуција на стоки и услуги) и особено, употребата на интернет и друго информатички технологии (смарт картички, гласовни команди, безжични уреди, бази на податоци, телекомуникации и експертски системи), особено во услужниот сектор, кој опфаќа 80% од бројот на работните места. Затоа, европските земји вклучувајќи ја и нашата, треба да инвестираат во образованието и да го прилагодат својот образовен систем со цел да се подготват вработените за новите бизнис потреби во ИКТ.

ПОЛИТИКИ ЗА ПОДДРШКА ЗА ПОГОЛЕМА ЗАСТАПЕНОСТ НА ЖЕНИТЕ ВО ДИГИТАЛНИОТ СВЕТ

Индивидуалните иницијативи кај жените претприемачи, смелоста во преземањето ризик и одговорност, придонесуваат кон креирање на потфати за сопствена корист и за корист на претпријатието, подобрување на неговата стабилност и ефикасност, воедно ефикасност и стабилност на стопанството и целото општество. Ваквите карактеристики даваат пошироко и универзално значење на претприемчивоста кои се придвижуваат кон воведување новини, создавање идеи и обезбедување заеднички капитал за придвижување и реализација на идеите. Ако кон овие погодности се дополнат и информатичко-комуникациските знаења и практики, жените значително ќе ги подместат границите на нивните професионални вредности.

Просторот за интервенција во бизнис политиката е голем, а интервенциите треба да се приспособат според околностите на земјата. Како што покажуваат неодамнешните истражувања, вклучително и од ММФ, политиките се важни за одлуките за вработување на жените дури и откако ќе се земат предвид личните преференци кон работата. Иако не постои единствена стратегија за сите, општите приоритети вклучуваат инвестиции во образованието, здравството, инфраструктурата, зголемување на финансиската вклученост и промовирање на еднакви права. Безусловните парични трансфери, исто така, можат да играат важна улога каде што има поголема потреба да се обезбеди заштита на неформалниот сектор. Особено земјите со ниски приходи и земјите во развој можат да имаат најголема корист од овие политики.

Јазот во претприемништвото и во почетните претпријатија и инвестициите во ризичен капитал укажуваат на социо-културни родова пристрасност. Родовиот јаз во претприемништвото е впечатлив и постојан. Жените се недоволно застапени на работните позиции, врвниот менаџмент и академските кариери во ИКТ, и како што е прикажано во многу извештаи и студии, мажите имаат четирипати поголема веројатност од жените да бидат специјалисти за ИКТ. На 15 годишна возраст, само 0,5% од девојчињата во просек, сакаат да станат ИКТ професионалци, наспроти 5% од момчињата. Стартапите во сопственост на жени добиваат 23% помалку средства и имаат 30% помали шанси да имаат позитивен излез во споредба со бизниси во сопственост на мажи.⁴⁷

Анализите покажуваат дека софтверското програмирање е свет во кој доминираат мажи, особено во компаниите. Во софтверските компании со отворен код, резултатите покажуваат дека жените се значително помалку застапени и играат релативно помалку важна раководна улога отколку нивните машки колеги. Особено во компаниите, може да се најдат многу малку женски автори на софтвер, и нивното учество е околу 15%. Мажите имаат речиси двојно поголема веројатност во однос на жените во сферата на самовработувањето; тие имаат трипати поголема веројатност од жените да поседуваат бизнис со свои вработени (податок за земјите на ОЕЦД); и 90% од иновативните стартап кои бараат инвестиции со ризичен капитал, а биле основани од мажи.

На пример, самиот податок дека за последните шест години (информација за 2021 година),⁴⁸ во Северна Македонија се регистрирани вкупно 204 патенти кои се во сопственост на мажи и само 48 во сопственост на жени. Од компаниите одобрени од Фондот за иновации и технолошки развој, 63% се во сопственост или управувани од мажи, а 37% од жени. Што се однесува до претприемничката активност, има повеќе од двајца машки претприемачи на секоја жена претприемач во Северна Македонија.

Креирањето соодветни политики засновани врз докази бара системско собирање податоци, насочени кон идентификување на приоритетите и дефинирање и следење на клучните линии на активностите. Анализите сугерираат дека постои силен потенцијал за позитивно дејствување на политиката со цел да се обезбедат темелни основи да се премости дигиталниот родов јаз и да се изгради повеќе инклузивна дигитална иднина.

Застапниците за родова еднаквост се единствени во ставот за сериозноста, важноста и релевантноста на родовата еднаквост во сите општествени домени. За таа цел идентификувани се одредени **препораки** кои се однесуваат за постигнување на подобри резултати во поддршката на застапеноста на жените во ИТ секторот:

- **Пристапот и можностите за обука за стекнување основни вештини се недоволни за унапредување на еднаквиот пристап и учество на жените во ИКТ секторот;**
- **Зголеменото вклучување на жените во развојот на интернет содржини што одговараат на нивните потреби и приоритети заслужува поголемо внимание;**
- **Помладите жени имаат поголеми можности да учествуваат во активности и опкружувања на ИТЦ, што секако бара дополнително охрабрување и поддршка за постарите жени;**
- **Критична почетна точка за постигнување родова рамнотежа во ИКТ секторот е образованието на високото ниво.**

Жените претприемачи треба брзо да се усовршуваат и да бидат вклучени во програми за дигитализација, бидејќи многу од идните бизниси ќе бидат во дигитално трансформирана состојба. Електронското учење бара 40-60 проценти помалку време што е одлична можност за сите. На интернет стојат на располагање голем број на апликации и алатки за таа намена. На пример, Coursera, UdaCity и EdX се ефективни отворени интернет курсеви. Edtech обезбедува платформи за е-учење кои ги користат дигиталните технологии за пристап до образовната програма. Quizlet е онлајн апликација која им овозможува на студентите да учат разни предмети преку игри и алатки за учење, користејќи туторство поддржано со вештачка интелигенција, а тука е и Top Hat алатката, како одлична апликација за управување со учење преку интернет.⁴⁹

Современите искуства и практики покажуваат дека предизвиците за пристап до високата технологија кај жените претприемачи денес се неисцрпни и огромни. Иницијативите за проширување на финансискиот пристап и поддршка на жените во развивањето на нивните дигитални вештини ќе имаат огромна полза во нивните претприемнички бизнис решенија. И спротивно, едукативното и технолошко потиснување на знаењата кај жените во информатичко-комуникацискиот сектор ќе влијание кон назадување, освен ако проактивно не ги решаваме овие често невидливи, но значителни препреки.

За да се случи тоа, **мора да се спроведат политики на поголема вклученост на жените во ИКТ сектор и тоа во текот на процесот на развивање иновативни и дигитални решенија и патенти околу пристапот, производите и услугите. Работејќи во партнерство со владите од развиените економии и локалните заедници, можеме систематски да се справиме со овие бариери и со сегашната кривка состојба на ангажманот на жените во економијата, особено во дигиталната економија да ги надминеме неповолните состојби.**

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ ЗА ПОДДРШКА НА ДИГИТАЛИЗАЦИЈАТА КАЈ ЖЕНИТЕ ПРЕТПРИЕМАЧИ

Дигитализацијата на економијата не е нова појава. Сепак, иако е присутна последните децении, постои општ консензус дека оваа нова дигитална економија ќе создаде, ќе уништи или ќе ги замени работните места. Во врска со оваа програма се поставуваат многу отворени прашања:

Кои сектори ќе бидат најмногу погодени?

Кои нови вештини и квалификации ќе бидат потребни, за јакнење на конкурентоста?

Како ќе се одвива ваквата секторска транзиција?

Секако дека не постои единствен одговор на овие прашања. Слично на тоа, глобалните ефекти врз квалитетот на вработувањето, работните услови, облиците на работа тешко можат прецизно да се проценат. Ризикот, или „мрачната страна“ на дигиталната револуција која ни се заканува, треба да биде „осветлена“ со јакнење на дигиталните знаења и вештини. Ако кон овие проблемски прашања се надополни и родовата нееднаква застапеност во дигитализацијата, тогаш загриженоста ја достигнала точката за тревога.

Огромниот потенцијал и неограничените можности што ги нуди ИКТ се основа за дефинирање на јасни препораки за јавни политики за жени претприемачи во дигиталното окружување. Ваквите акции и иницијативи ќе овозможат да се зајакне, да се промовира и да се поддржи активното учество на жените како претприемачи и вработени во ИКТ секторот, како и во другите сектори на економијата, преку искористување на ИКТ можностите.

Поголема вклученост на жените во научно-инвентивните активности е добро не само за самите жени, туку генерира и посилен економски раст и подобрена општествена благосостојба. Иновативноста што произлегува од мешани тимови или групи (различноста носи вредност, како социјална, така и економска), се чини дека има пошироки технолошки димензии од оние во кои се вклучени мажите. Затоа се проценува дека ваквите програми можат да биде економски далеку повредни и долгорочно издржани.

ЗАКЛУЧОЦИ

Од претходно спроведени анализи и истражувања релевантни за националните потреби и рамки, како и од работата на секторската група во рамките на проектот, се дојде до одредени заклучоци.

Од нив посебно се издвојуваат следните:

1. Проблемот со **дигиталниот јаз** меѓу машкото и женското население е глобален проблем. Неопходни се одредени иницијативи, програми за поддршка и координација за **промовирање на дигиталните вештини** кај женското население;
2. Постои потреба од **активно учество** на жените претприемачи во **креирање и донесување на конкретни мерки и програми**, како и политики за дигиталното претприемништво, посебно **за развивање на дигиталните вештини и компетенции**;
3. **Да се овозможи конкретна акција** за подобрување и надградба на дигиталните вештини за одредени профили на дејности, каде жените го имаат главното учество;
4. Потребна е **институционална поддршка** за примена на добри програми и практики, за да се постигне дигитално усовршување на жените претприемачи;
5. Неопходна е **поголема поддршка** за жените претприемачи ориентирани кон програми за работа од дома (преку интернет) со помали ограничувања и услови;
6. **Жените треба најпрво да се обучат за најосновните дигитални вештини** како Ворд, Ексел, Пауер поинт, (word, excel, power point), е-банкарство, плаќање на сметки преку интернет, поднесување барања за документи преку интернет, со цел да им се олесни секојдневието;
7. **Обуките треба да се поделат во неколку категории**, односно обуки за девојчиња од средно училиште, обуки за оние жени кои сакаат да започнат сопствен бизнис и обуки за оние жени кои веќе имаат бизнис, но сакаат да го унапредат;
8. **Програми за примена на дигиталната технологија за нови знаења и професионално реструктурирање**, особено кај жените со поинаква професија. Информатичката профилираност треба да понуди нови можности и нови предизвици, нови дигитализирани програми, со што ќе се зајакне профилираноста на жените, било на пазарот на труд, било како самостојни претприемачи;
9. Во рамките на било кои **програми** кои што ќе се спроведуваат истите да бидат **практични, и таргет групата да биде соодветна**;
10. Да се овозможи **проширување на интернет технологијата и дигиталниот пристап во руралните области**, каде жените би ги користеле ваквите погодности, со оглед на фактот што степенот на дигитализација е најголем кај жените во главниот град Скопје.

11. Да се овозможи **промовирање на пристап и достапност и користење на поврзани дигитални уреди** (на пр. паметни телефони, таблети, лаптопи), особено кај жените со ниски приходи;
12. Посебно внимание и обуки за женското население да се насочи кон **зајакнување на достапноста и промоцијата на е-банкарството и електронските плаќања**, особено за жените со ниски примања и другите обесправени категории;
13. **Тренинг обуки и јакнење на информатичките вештини кај жените за зголемување на безбедноста на интернет.**

Националните дигитални стратегии треба да вклучуваат конкретни и јасно дефинирани цели, со агенди и прецизни датуми за затворање на дигиталниот јаз и родовата нееднаквост.

Главните активности што ќе ги активираат жените на целното ниво на обука, професионална профилираност, избор, селекција и учество во претприемништвото и вработувањето со фокус на ИКТ треба да вклучуваат:

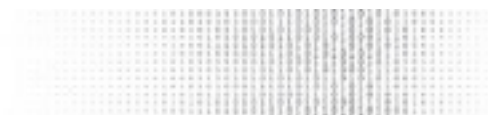
- Акции кои можат да имаат корист од учеството на жените во дигитализацијата;
- Акции кои ќе ја подобрат улогата на жените во областа на технологијата и дигиталното образование;
- Акции кои ќе овозможат самостојна примена на дигиталните вештини, особено кај жените претприемачи, нивно поттикнување и проактивност;
- Спроведување на одредени курсеви и обуки во зависност од бизнис целите на жените претприемачи (истражување и аналитика на податоци, креирање на интернет страници, изработка на интернет апликации за изучување на одредени вештини, странски јазици, сл.).

ПРЕПОРАКИ

Клучните заклучоци од состанокот на секторската група беа основа за препораките што следуваат подолу. Од овие препораки во следниот дел на овој документ ќе произлезе и акциски план за спроведување на препораките низ мерки, програми и политики.

Препораките ќе ги групираме во четири важни столба:

- **Институционални;**
- **Едукативни;**
- **Социјални;**
- **Економски.**

Институционални

- **Усогласување и стандардизација** на одредени вештини по сектори, со што значително ќе се олеснат можностите за совладување на дигиталните техники за различни профили кај женското население;
- Потребата да се обезбеди **повисоко ниво на политичка поддршка** за усвојување и спроведување на овие препораки, на пример со ставање на оваа иницијатива под директна одговорност на некое министерство;
- Поинтензивно **промовирање на концептот за „дигитална писменост“** кај женското население;
- Воспоставување на **повисоко ниво на координација и соработка** помеѓу различни државни институции кои спроведуваат програми од областа на превенција од дигитално насилство, дискриминација и говор на омраза на интернет (Министерство за информатичко општество, Министерство за образование, и Министерство за млади и спорт);
- **Координација и развој** на жените претприемачи со мрежа од институции за поддршка и развој на претприемништвото и малото стопанство;
- **Учество во реализација на проекти** кои обезбедуваат деловна соработка, партнерство и мрежно поврзување на жените претприемачи од регионот, ЕУ и пошироко;
- **Прилагодување на националните стратегии и стратегиите за вештини** со препораките на Г20 за да се зголеми свесноста за половиот дигитален јаз;
- Националните економии преку одредени проекти и соработка со економиите на Г-20 би можеле да преземат акција во повеќе димензии, вклучувајќи **промовирање на рамномерен родов состав** на институции со дигитални дејности, особено оние кои се финансирани преку јавни фондови, вклучувајќи и шеми за поттикнување на оние компании и организации кои активно спроведуваат родово неутрални политики поврзани со мерливи цели;
- Координирана работа на жените претприемачи и **вклученост во изработка и имплементација на Стратегијата за паметна специјализација**, процес започнат во 2019 година, а најважни учесници се бизнис заедницата, научно-академската фела и невладиниот сектор;
- Поттикнување на **повисок степен на вмрежување** и родова вклученост во дигитални и претприемнички и иновативни активности;
- Поттикнување на женското претприемништво и **ангажман во проекти за истражување и иновации**, преку промоција на различностите во претприемнички тимови од истражувачи и експерти во дигиталната сфера;
- Поттикнување на **регионалната соработка** меѓу жените претприемачи, со околните земји. Треба да се искористат одредени регионални проекти, во кои се застапени жените претприемачи на просторот на Западен Балкан.

Едукативни

- Девојчињата многу помалку изразуваат желба за учење напредни дигитални вештини, затоа наставните програми треба да бидат изменети и усогласени со што уште во **примарното образование нагласок да се даде на предметите со информатичка содржина;**
- **Воведување на задолжителни предмети** во средно образование кои ќе овозможат знаење и обуки за изработка на интернет страница, заштита на дигиталните лични податоци и други основни дигитални вештини;
- **Институционална поддршка** во обезбедување на информатичка опрема, особено кај домаќинствата од социјално ранливите категории и многудетните семејства;
- Преземање на **конкретни мерки во образовниот процес**, како бесплатно студирање за девојчињата на факултетите за информатички науки, бесплатни тренинг обуки за дигитални вештини;
- **Да се поттикнат младите девојки за студирање на НТИМ** програмите (наука, технологија, инженерство и математика) за премостување на родовиот јаз во областите со ИКТ;
- Да се овозможи **трансфер на знаења** што придонесуваат за усовршување на технолошките процеси, квалитетот на производите, дизајнот, усвојување на меѓународните стандарди за системот за квалитет, и сл;
- Едукација за женското население за **основни техники во банкарско работење;**
- Едукација за одредени категории на женското население за **безбедно пребарување и купување преку интернет;**
- Едукација за одредени категории на женското население за **користење на социјалните мрежи;**
- Спроведување едукативни програми со посебно внимание да се спречи **дигиталното насилство**, особено кај женската популација;
- **Подигнувањето на свеста за можностите за дигиталното образование**, како клучен фактор за кариерата на жените.

Социјални

- Спроведување на **кампањи за подигање на свеста** за справување со социо-културните норми, предрасуди во решавањето стереотипи, насочени кон постоечките родови предрасуди во наставните програми за дигиталното образование;
- **Јакнење на социјалните вредности**, особено „Користење на заеднички простори“ (Concept of Coworking spaces) за соработка, размена на идеи, креативности и различни таленти;

- **Пристап до квалитетни информации и ресурси** бидејќи многу луѓе се лидери во своите области кои несебично ги пренесуваат своите искуства;
- Потребата од **вмрежување со околните здруженија** со жени претпремачи, со размена на искуства, знаења од областа на дигитализацијата.

Економски

- **Обезбедување фондови и грантови** насочени кон подобар пристап за студирање на НТИМ програмите (наука, технологија, инженерство и математика);
- **Формирање на гарантен фонд** и овозможување поволни кредити за жените (невработени и од социјално ранливите категории) за набавка на информатичка технологија преку комерцијалните банки и Македонската банка за развој (и други извори на финансии);
- **Користење на заеднички простори за соработка** (Concept of Coworking spaces) за подобрување на бизнис клима, размена на искуства и информации, стекнување на нови информатички вештини и заеднички бизнис проекти;
- Давање **финансиска поддршка за примена на иновации и воведување современи софтверски апликации во микро, мали и средни претпријатија**;
- Давање **финансиска и информатичка поддршка за самовработување** и едукација на претприемачите за започнување и водење сопствен бизнис;
- **Создавање, одржување деловни бази на податоци** и дисеминација на пакет информации за мали и средни претпријатија;
- Соработка со финансиски институции за **создавање интерактивни релации** и активно учество на институциите во развојните проекти со крајна цел максимално поедноставување на процедурите за пристап на претпријатијата до извори на финансирање;
- **Размена на искуства** поврзани за избор на технологија – информации за производителите на одделни технологии, услови под кои може да се набави технологијата, контакти со производителите, итн.;
- **Советодавни деловни услуги** поврзани со анализа на пазарот и освојување на нови пазари;
- **Размена на совети и искуства** за користење на софтверски апликации поврзани со сметководствени и даночни услуги, како и напредни софтверски алатки за водење и развој на компаниите;
- **Усовршување на бизнис планови поврзани со дигиталниот сектор**, особено поради фактот што на студентите им недостасуваат примери за стартап бизниси од македонски компании за да се мотивираат со реални примери од докажани експерти во пракса.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Babson College (2019): More Than 250M Women Worldwide Are Entrepreneurs. <https://www.prnewswire.com/news-releases/more-than-250m-women-worldwide-are-entrepreneurs-according-to-the-global-entrepreneurship-monitor-womens-report-from-babson-college-and-smith-college-300960196.html>[23.05.2022]
2. Brixiová Z., Genčev M., Imai S.: The Digital Gender Gap and Entrepreneurship in Emerging Europe. https://conference.iza.org/conference_files/Transition_2019/brixiova_z6063.pdf [04.05.2022]
3. Central and Eastern Office; UNDP(2004): Bridging the gender digital divide: A report on gender and ICT in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States. Central and Eastern Office; UNDP. 2004.Xii.
4. Централен регистар на Република Северна Македонија: број на новоосновани правни субјекти од трговски регистар во кој како основачи/сопственици се јавуваат жени.17.06.2022
5. Централен регистар на Република Северна Македонија: број на новоосновани правни субјекти од трговски регистар кои престанале да постојат, а во кој како основачи/сопственици се јавуваат жени.17.06.2022
6. Државен завод за статистика: Користење на информатичко-комуникациски технологии во домаќинствата и кај поединците. <http://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/?rxid=46ee0f64-2992-4b45-a2d9-cb4e5f7ec5ef>
7. Државензавод за статистика (2021): Жените и мажите во СевернаМакедонија = Women and men in North Macedonia . - Скопје ;Државензавод за статистика = Skopje : State statistical office, 2021. 71-77 стр.
8. EC (2021): 2021 Report on gender equality in the EU: free thrive lead. European Union, 2021.p.28.<https://futureoflife.org/women-for-the-future/>
9. Entrepreneurs, Innovators, Leaders: Women from North Macedonia Pave Way to Future. 2021. <https://www.trendingtopics.eu/entrepreneurs-innovators-leaders-north-macedonian-women-pave-way-to-future/#:~:text=Of%20the%20companies%20endorsed%20by,female%20entrepreneur%20in%20North%20Macedonia.08.March2021.>
10. European Commission (2014, 15/12). Statistical Data of Women Entrepreneurs in Europe.p.23, 47.
11. <https://thrivemyway.com/entrepreneur-stats/>[30.05.2022]
12. European Commission, *Proposal for a Joint Employment Report 2021 from the Commission to the Council*, 2020,p. 62. Available at: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8351&furtherPubs=yes>
13. European Commission, *Webinar series on gender-sensitive responses to the COVID-19 crisis*, 2020, available at https://ec.europa.eu/info/publications/webinar-series-gender-sensitive-responses-KOVID-19-crisis_en.
14. https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe/recovery-coronavirus-success-stories/eu-values-and-citizens-rights/gender-equality-brighter-future_en [02.05.2022] https://what-europe-does-for-me.eu/data/pdf/focus/focus10_en.pdf
15. Eurostat, *Unemployment by sex and age – monthly data*, une_rt_m, Last update: 18-02-2021, Available at: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_m&lang=en

16. Ferk, M. (2013). Poticanje poduzetništva žena u zemljama Zapadnog Balkana - kritička analiza i najbolje prakse. Učenje za poduzetništvo, 3(1), 49-56. преземеноод <http://hrcak.srce.hr/130296>
17. Future of Business Survey (2018), *Explore the Future of Business*, <https://eu.futureofbusinesssurvey.org/manager/Storyboard/RHViewStoryboard.aspx>.
18. Hunt Abigail: How technology can help – or hinder – women entrepreneurs. <https://odi.org/en/insights/how-technology-can-help-or-hinder-women-entrepreneurs/> [accessed 29.04.2022]
19. International Labour organization, *ILO Monitor: КОВИД-19 and the world of work. Seventh edition. Updated estimates and analysis*, 2021. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/--dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf
20. International Monetary Fund (2018): Pursuing women's economic empowerment. 2018. International Monetary Fund. Washington, D.C. <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2018/05/31/pp053118pursuing-womens-economic-empowerment> 29.04.2022
21. Јорданова И, (2011): Етнички состав на жени претприемачи. Штип: УГД, 2011. стр.26 [магистерски труд]
22. Kessel R.[and all] (2022): Is Europe prepared to go digital? making the case for developing digital capacity: An exploratory analysis of Eurostat survey data. PLOS Digital Health <https://doi.org/10.1371/journal.pdig.0000013> February 17, 2022 [29.04.2022]
23. Kulaksiz Sibel, Rafi Talal (2021): How women entrepreneurs can be empowered to shape the digital future <https://blogs.worldbank.org/digital-development/how-women-entrepreneurs-can-be-empowered-shape-digital-future> (29.04.2022)
24. OECD: Bridging the digital gender divide: include, upskill, innovate. OECD, 20187.p.5, 27.
25. OECD/European Union (2017): Policy Brief on Women's Entrepreneurship. Luxembourg: Publications Office of the European Union. p.3. <https://www.oecd.org/cfe/smes/Policy-Brief-on-Women-s-Entrepreneurship.pdf>
26. Papadimitriou, E.; Blaskó, Z., *Economic sectors at risk due to КОВИД-19 disruptions: will men and women in the EU be affected similarly?*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2020, p.12. Available at: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/thematic-reports/economic-sectors-risk-due-КОВИД-19-disruptions-willmen-and-women-eu-be-affected-similarly>
27. Rajahonka, Mervi, and Kaija Villman. 2019. "Women Managers and Entrepreneurs and Digitalization: On the Verge of a New Era or a Nervous Breakdown?" *Technology Innovation Management Review* 9 (6): 14–24. <https://doi.org/10.22215/timreview/1246>
28. Темјановски Р. (2018): Претприемништво. Штип: УГД, 2018, стр.245.
29. World bank group (2019): Gender data portal in North Macedonia, <https://genderdata.worldbank.org/countries/north-macedonia> [30.05.2022]
30. Zirdum, G. (2017): Prepreke i mogućnostirazvojazenskogpoduzetnistva u RepubliciHrvatskoj. *Образование за poduzetnistvo*. Vol.7, nr.2(2017). p.209.

РЕФЕРЕНЦИ СПОРЕД ЦИТИРАЊЕ НА ИЗВОРОТ НА ЛИТЕРАТУРА ВО ТЕКСТОТ

- ¹ Kessel R.[and all] (2022): Is Europe prepared to go digital? making the case for developing digital capacity: An exploratory analysis of Eurostat survey data. PLOS Digital Health
|<https://doi.org/10.1371/journal.pdig.0000013> February 17, 2022 [29.04.2022]
- ² European Institute for gender equality: Gender Equality Index Report.2013. p.109.
<https://eige.europa.eu/> [20.06.2022]
- ³ Hunt Abigail: How technology can help – or hinder – women entrepreneurs.
<https://odi.org/en/insights/how-technology-can-help-or-hinder-women-entrepreneurs/> [20.06.2022]
- ⁴ Податоци од Државниот завод за статистика за Попис на населението, домаќинствата и становите во Република Северна Македонија, 2021.
<https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie.aspx?rbtxt=146>[08.06.2022]
- ⁵ Централен регистар на Република Северна Македонија: број на новоосновани правни субјекти од трговски регистар во кој како основачи/сопственици се јавуваат жени.17.06.2022
- ⁶ Централен регистар на Република Северна Македонија: број на новоосновани правни субјекти од трговски регистар кои престанале да постојат, а во кој како основачи/сопственици се јавуваат жени.17.06.2022
- ⁷ OECD: Bidding the digital gender divide: include, upskill, innovate. OECD, 20187.p.5.
- ⁸ International Monetary Fund (2018): Pursuing women's economic empowerment. 2018. International Monetary Fund. Washington, D.C. <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2018/05/31/pp053118pursuing-womens-economic-empowerment> 29.04.2022
- ⁹ Ferk, M. (2013). Poticanje poduzetništva žena u zemljama Zapadnog Balkana - kritička analiza i najbolje prakse. Učenje za poduzetništvo, 3(1), 49-56. преземноод <http://hrcak.srce.hr/130296>
- ¹⁰ OECD/European Union (2017): Policy Brief on Women's Entrepreneurship. Luxembourg: Publications Office of the European Union. p.3. <https://www.oecd.org/cfe/smes/Policy-Brief-on-Women-s-Entrepreneurship.pdf>
- ¹¹ World bank group (2019): Gender data portal in North Macedonia
<https://genderdata.worldbank.org/countries/north-macedonia>[30.05.2022]
- ¹² European Commission (2014, 15/12). Statistical Data of Women Entrepreneurs in Europe.p.23
- ¹³ <https://thrivemyway.com/entrepreneur-stats/>[30.05.2022]
- ¹⁴ European Commission (2014, 15/12). Statistical Data of Women Entrepreneurs in Europe.p.47
- ¹⁵ Државен завод за статистика (2021): Жените и мажите во Северна Македонија = Women and men in North Macedonia . - Скопје :Државен завод за статистика = Skopje : State statistical office, 2021. 71-77 стр.
- ¹⁶ Министерство за економија: Стратегија за развој на женско претприемништво во Република Македонија, 2019-2023. Скопје, октомври 2018. стр.18

<https://www.economy.gov.mk/Upload/Documents/Стратегија%20за%20развој%20на%20женско%20Претприемништво%20во%20Република%20Македонија%202019-2023.pdf>

¹⁷Јорданова И, (2011): Етнички состав на жени претприемачи. Штип: УГД, 2011. стр.26 [магистерски труд]

¹⁸ Zirdum, G. (2017): Prepreke i mogucnosti razvoja zenskog poduzetnistva u Republici Hrvatskoj. *Образование за poduzetnistvo*. Vol.7, nr.2(2017). p.209.

¹⁹ Babson College (2019): More Than 250M Women Worldwide Are Entrepreneurs. <https://www.prnewswire.com/news-releases/more-than-250m-women-worldwide-are-entrepreneurs-according-to-the-global-entrepreneurship-monitor-womens-report-from-babson-college-and-smith-college-300960196.html>[23.05.2022]

²⁰ SAP White Paper Digital Transformation Digital Business Modeling A Structural Approach Toward Digital Transformation. 2016. <https://news.sap.com/germany/files/2016/04/digital-business-modeling-ea769b27-5a7c-0010-82c7-eda71af511fa.pdf> [25.01.2022]

²¹ Chang, S.-H. (2017). The technology networks and development trends of university-industry collaborative patents. *Technol. Forecast. Soc. Change* 118, 107–113. doi: 10.1016/j.techfore.2017.02.006

²² Темјановски Р. Дигитална економија. Штип: УГД, 2022.стр.84

²³ The World Bank (2021) Burga L. [et all.]: Using Digital Solutions to Address Barriers to Female Entrepreneurship: A Toolkit. 2021 International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. P.72.

²⁴ More efforts needed to tackle gender divide in the digital economy: UNCTAD sets priority actions to help more women reap the benefits of the digital economy. 31 January 2022. <https://unctad.org/news/more-efforts-needed-tackle-gender-divide-digital-economy>

²⁵ Central and Eastern Office; UNDP(2004): Bridging the gender digital divide: A report on gender and ICT in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States. Central and Eastern Office; UNDP. 2004.Xii

²⁶ Kessel R.[and all] (2022): Is Europe prepared to go digital? making the case for developing digital capacity: An exploratory analysis of Eurostat survey data. *PLOS Digital Health* |<https://doi.org/10.1371/journal.pdig.0000013> February 17, 2022

<https://journals.plos.org/digitalhealth/article?id=10.1371/journal.pdig.0000013> [29.04.2022]

²⁷ OECD: Bridging the digital gender divide. 2018. OECD p.27.

²⁸ Извор: Future of Business Survey (2018), *Explore the Future of Business*, <https://eu.futureofbusinesssurvey.org/manager/Storyboard/RHViewStoryboard.aspx>.

²⁹ Државен завод за статистика: Користење на информатичко-комуникациски технологии во домаќинствата и кај поединците.

<http://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/?rxid=46ee0f64-2992-4b45-a2d9-cb4e5f7ec5ef>

- ³⁰ Rajahonka, Mervi, and Kaija Villman. 2019. "Women Managers and Entrepreneurs and Digitalization: On the Verge of a New Era or a Nervous Breakdown?" *Technology Innovation Management Review* 9 (6): 14–24. <https://doi.org/10.22215/timreview/1246>
- ³¹ Babson College (2019): More Than 250M Women Worldwide Are Entrepreneurs. <https://www.prnewswire.com/news-releases/more-than-250m-women-worldwide-are-entrepreneurs-according-to-the-global-entrepreneurship-monitor-womens-report-from-babson-college-and-smith-college-300960196.html>
- ³² Pappas, M. A., Papagerasimou, Y., Drigas, A., Raftopoulos, D., & Nikolaidis, P. 2017. ICT-based Innovation and Employability for Women. *International Journal of Engineering Pedagogy (IJEP)*, 7(2): 36–47. <https://online-journals.org/index.php/i-jep/article/view/6758/4453>
- ³³ Pappas, M. A., Papagerasimou, Y., Drigas, A., Raftopoulos, D., & Nikolaidis, P. 2017. ICT-based Innovation and Employability for Women. *International Journal of Engineering Pedagogy (IJEP)*, 7(2): 36–47. <https://online-journals.org/index.php/i-jep/article/view/6758/4453>
- ³⁴ Hunt Abigail: How technology can help – or hinder – women entrepreneurs. <https://odi.org/en/insights/how-technology-can-help-or-hinder-women-entrepreneurs/> [accessed 29.04.2022]
- ³⁵ <https://futureoflife.org/women-for-the-future/>
- ³⁶ [https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe/recovery-coronavirus-success-stories/eu-values-and-citizens-rights/gender-equality-brighter-future_en\[02.05.2022\]](https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe/recovery-coronavirus-success-stories/eu-values-and-citizens-rights/gender-equality-brighter-future_en[02.05.2022])
- ³⁷ https://what-europe-does-for-me.eu/data/pdf/focus/focus10_en.pdf
- ³⁸ European Commission, *Proposal for a Joint Employment Report 2021 from the Commission to the Council*, 2020, p. 62. Available at: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8351&furtherPubs=yes>.
- ³⁹ European Commission, OECD: Policy Brief on Women's Entrepreneurship. OECD/European Union, 2017. P.12. <https://www.oecd.org/cfe/smes/Policy-Brief-on-Women-s-Entrepreneurship.pdf>
- ⁴⁰ Papadimitriou, E.; Blaskó, Z., *Economic sectors at risk due to COVID-19 disruptions: will men and women in the EU be affected similarly?*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2020, p.12. Available at: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/thematic-reports/economic-sectors-risk-due-COVID-19-disruptions-willmen-and-women-eu-be-affected-similarly>
- ⁴¹ International Labour organization, *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition. Updated estimates and analysis*, 2021. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/--dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf
- ⁴² Eurostat, *Unemployment by sex and age – monthly data*, une_rt_m, Last update: 18-02-2021, Available at: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_m&lang=en
- ⁴³ Темјановски Р. (2018): Претприемништво. Штип: УГД, 2018, стр.245.
- ⁴⁴ EC (2021): 2021 Report on gender equality in the EU: free thrive lead. European Union, 2021.p.28.
- ⁴⁵ Brixiová Z., Genčev M., Imai S.: The Digital Gender Gap and Entrepreneurship in Emerging Europe. https://conference.iza.org/conference_files/Transition_2019/brixiova_z6063.pdf [04.05.2022]

⁴⁶ Elding C., Morris R.: Digitalisation and its impact on the economy: insights from a survey of large companies

https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/focus/2018/html/ecb.ebbox201807_04.en.html

⁴⁷ OECD: Bridging the digital gender divide: include, upskill, innovate. OECD, 20187.p.5.

⁴⁸ Entrepreneurs, Innovators, Leaders: Women from North Macedonia Pave Way to Future. 2021.

<https://www.trendingtopics.eu/entrepreneurs-innovators-leaders-north-macedonian-women-pave-way-to-future/#:~:text=Of%20the%20companies%20endorsed%20by,female%20entrepreneur%20in%20North%20Macedonia.08>. 08. March 2021.

⁴⁹ Kulaksiz Sibel, Rafi Talal (2021): How women entrepreneurs can be empowered to shape the digital future

<https://blogs.worldbank.org/digital-development/how-women-entrepreneurs-can-be-empowered-shape-digital-future> (29.04.2022)

Целта на проектот е зајакнување на капацитетите на граѓанските организации за креирање предлог јавни политики и застапување во областа на женското претприемништво, со спој на постојните мрежи во единствена платформа што ќе претставува интерес на жените претприемачи на сите нивоа.